

ВСЕРОССИЙСКАЯ ЧРЕЗВЫЧАЙНАЯ КОМИССИЯ ПО ЛИКВИДАЦИИ
НЕГРАМОТНОСТИ ПРИ ГЛАВПОЛИТПРОСВЕТЕ

---

*Д. У. К. Т. П.
Наим. № 280*

ПРОМЫШЛЭННОС

РУШЛА ГЫЧ ШАМЫКАЙЫН КУСАРЭН

*163
—
303*

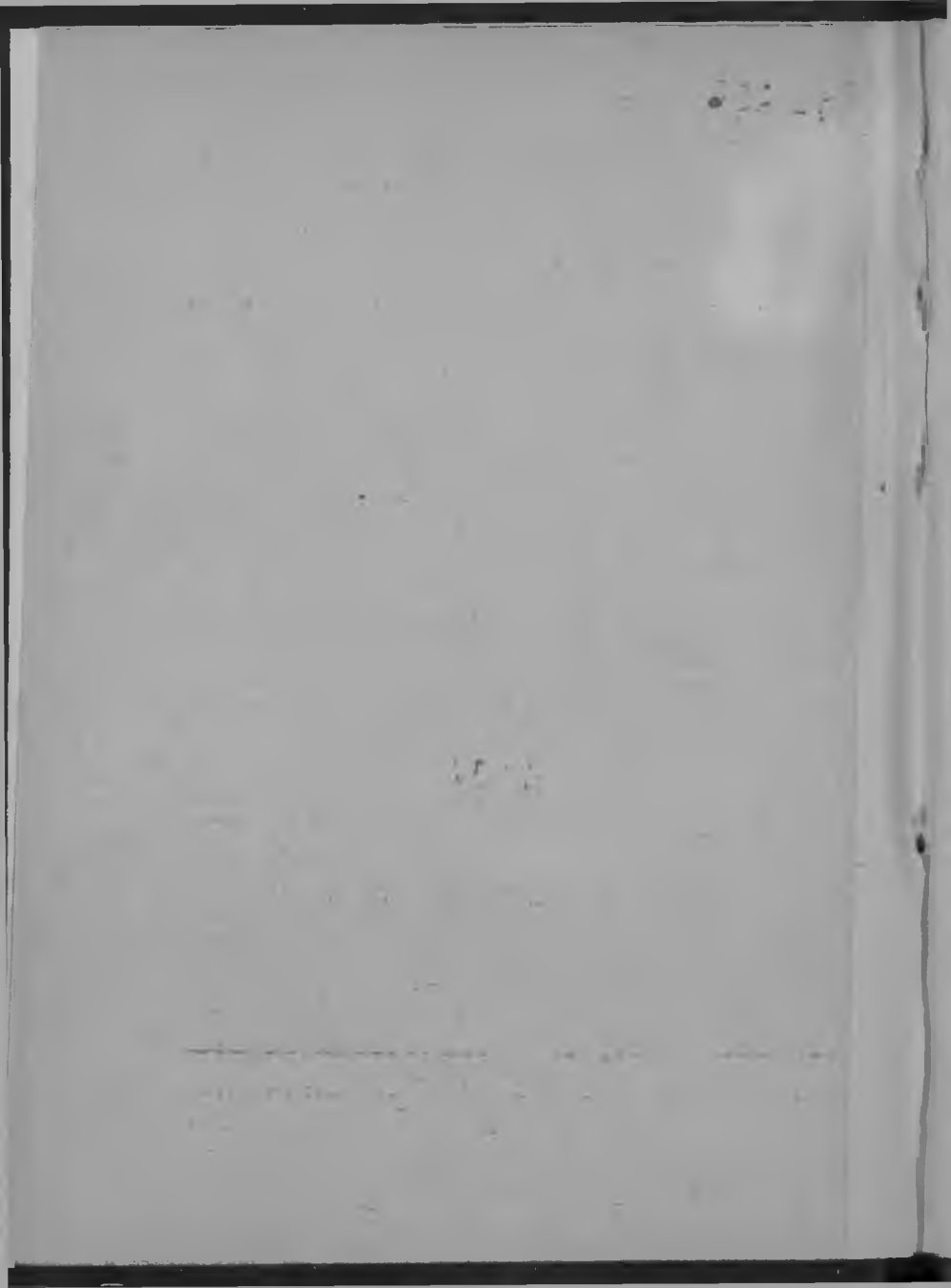
ССР УШЭМ КАЛЫК-ВЛАК РҮДӨ САВЫКТЫШ

МОСКО

1929

35

Map.

2-806

ВСЕРОССИЙСКАЯ ЧРЕЗВЫЧАЙНАЯ КОМИССИЯ ПО ЛИКВИДАЦИИ
НЕГРАМОТНОСТИ ПРИ ГЛАВПОЛИТПРОСВЕТЕ

ПРОМЫШЛЕННОС

Шамыкайн тӱрлӱтӱн кусарӱн

Инв.

№

2092

1896

ССР УШЭМ КАЛЫК-ВЛАК РҮДӱ САВЫКТЫШ
МОСКО ★ 1929

Главлит № А 29811
Т и р а ж 3000 экз.

Заказ № 2656

I. ПАСМА ПРОМЫШЛЭННОС.

Паша.

Мэмнам лүдыктэн ок кэрт шучко йūd.
Мэ толыкан дэчат, осал йорлылык дэчат
она лūd:

Мэ пашан вийан икшывыжэ улына,
Мэ рвэзэ калык улына.
Вуй ўмбэлнэ шэм пыл гай тупман коштэш:
Шучкын мўгўрā, йыр пўртэш.
Мэ лўдын она чакнэ, мэ пашам йўрātэна,
Мэ пашалан моктымо мурым мурэна:

„Паша мэмнан ачана:

Паша мэмнам пукша, паша йўктā,
Паша сай илаш туныкта!“
Айста нашашкэ чылан,
Иктат ынжэ код шэнгэлан!
Шўкшō пўртшāt, лўшкālтшэ пабрикшат,
Мландэ ўмбэлнāt, мландэ йымалнат
Мэ пашам ыштэна,

Пашалан моктымо мурым мурэна:

„Паша мэмнан ачана,

Паша мэмнам пукша, паша йўктā,
Паша сай илаш туныкта“.

С. Чавайын.

Мэмнан элна поян.

ССР Ушэм кӱргыштӧ мландэ поянлык шуко. Паравозлан, лампылан да монь нэптэ уло. Пабрик-завотлан мландэ шӱй дэн торп уло. Тӱрлӧ машинам, шога-сорлам, кӱзӧ-товарым да монь ышташ кӱртнӧ уло.

Чыла ты поянлык Ушэм кумдыкэш шаланэн кийа.

Мландэ шӱй Донбасыштэ, Уралыштэ, Моско йымалнэ да Кузбасыштэ шуко. Эн шукужым Донбасыштэ луктылтэш. Тышсэ шӱй чыла пабрик-завотымат пукша, манаш лийэш.

Нэптэ лэкмэ вэр путуракшым Азербайджаныштэ Баку ола воктэн шуко, Грозный ола кутлаштэ, Кыргыз мландыштэ, Пӱрганыштэ да адак Эмбэ кутлаштэ. Нэптэ кизыт шукужым Грозный дэнэ Баку ола кутлаштэ луктылтэш.

Кӱртнӧ вож¹⁾ Украин рэспубликыштэ уло, Уралыштэ, Сибириштэ, Мӱндӱр Эр вэл мландыштэ, Капказ шӱнгӧлнэ, Курск губэрнаштэ да монь.

Кӱртнӧ вожлан мӧ пӧш поян улына. Мыланна вашкӧрак кӱртнӧ вожым луктын, промыслӧннос дэнэ йал озандыклан кӱлӧш машинам ышташ пижнаш.

---

¹⁾ Руда.

Йодыш:

- 1) Кушто могай пойанлык уло, картыштэ ончыктыза.
- 2) Тэндан кутлаштэ могай мландэ пойанлык уло?

Пасма пабрыкыштэ.

Моско. Моско энэрын шолэ могыр сэрыштыжэ куго турбан пабрык-влак рят дэн шыркак шинчат. Нунын умбэлнэ, курук

Пасма пабрык.

вуйышто, куго чаплэ пёрт-влак шийын-шёртнын волгалтыт. Пабрыкшат, пёртышт-влакат ожно Прокоров купэс-влакын ильэ. Ындэ чыла тыдын озажэ—Совет.

Пабрикыш возлән ик түрлө пушәнтын мамыкшым Азий гыч кондатат, пабрик гыч түрлө-түрлө пасмам нангайат. Орәт, кузә мамык пасмаш савырна?

Ән ончылтәнак мамыкым пабрикын толымо пөлкәшкыжә пуртат. Тышак мамык толалтәш, тыгыдәмдалтәш, шүк гыч эрыкталтәш, вара йытырыш кўжгын пүтүрәлтәш. Тулөч вара папалан вакшмә машина тўнәләш. Тудо мамыкым төрләтән вакшәш. Тугә гынат, мамык йарымжә ик ингай огәш кийә, ты мамык гыч альә шүртым төр шүдүрәш ок лий. Сандәнә мамык тывөчын вәс машинаш кайа. Ту машинажә мамыкым кужо, төр ләмташ, шүдүрәш йөрышыш савыра. Машина-влак пәш вашкә пөртыт. Упша карән шогышаш гай огыл. Пугуракшым йытыр-влак коклаштә мамык төрләтәш лүдмәшән. Кажнә йытыржә 50 килогр.: кидәт кыстыралтәш гын, лүлөгыжә ок код.

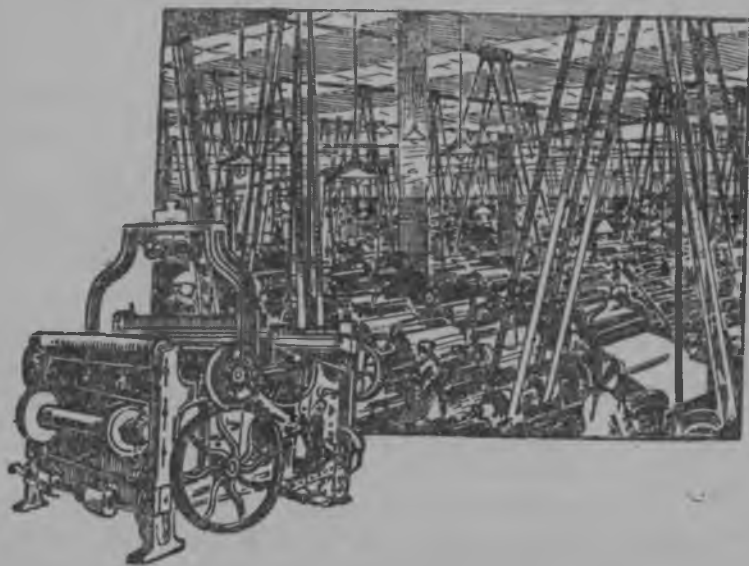
Куымо пөлкәштә мамык шүртө гыч пасма ышталтәш. Кутушәшыжлан кужо лөч кужо шүртө пырчә рәт дән шуйалтәш: ик пырчыжә кўшнө лийәш, вәсыжә — үлнө. Ты кок рәт шүртө коклаштә шуша торәш шүртым кондыштәш. Шуша үлкө, кўшкө, ончылко, шәнгәлкә коштын-коштәш.

Куымо стан гыч пасма йога вәлә.

Кум станлан ик папазә, үдүрәмәш. Пәш вашкә шогылташ күләш. Тыштә шүртө кўр-

лын, тушто шопш йарсән, туштыжо пасмам погаш кӱлэш... Йэтшымәдым йэтшә.

Куымо пӱлкӱ гыч пасма йа опәмдымә, йа пәчәтлымә, йа чийалтымә пӱлкӱшкә пура.

Пасма куымо стан.

Пасма тӱнглӱн орлыкым чыташ возэш. Тудым мушкыт, пунчалыт, шыmartат, кракмаллат, коштат. Пәчәтлымә пӱлкӱштә пасмам тӱрлын чийалтат: пәләдыш (сӱскӱ) гайә, чылдар гайә, шакмакла да монь. Чийалтымә пӱлкӱштыжә пасмам ик тӱсӱн ыштән чийалтат.

Чийалтымэ пöлкәш пурэт гын, öрәт: потольк гыч үлкө шумәшкә йошкаргә, ужаргә, сарә, кандә, туләч моло түрлө түсәнәт пасма кәча. Кошкән шудымо чийа чүчәлтыш түрлын йүлә. Шинчалан пәшак сылнә. Тугә гынат, пурышынак үпшән, пушан, чийан шокшо йуж нәрәдым туга.

Коштымө вәр. Чийалтымэ пасма вүдәш ала монар гана шүйәлтәлтәш, кракмаллалтәш, кошталтәш.

Варажым пасмам шымартат, сайын гына пүтүрәт, пабрик палым тәмдалыт. Йамдә пасма складыш кайа, түвәчын — магазиныш, копәративыш шаланән ужалалтәш.

Луаткок часыштә пабрик кичкыраләш. Гүж шоктән пашазә-влак йогын вүдлә кайа гыч ләкташ түнгәлыт. Обәтлан чарнәныт. Кочкашат, газәт лудын налашат күләш. Пашазә-влак пабрик клубыш тәмыт...

Канымаш пытыш. Адак пабрик пуч кичкыра. Адак пашазә-влак пабрикышкә, шкә вәрышкышт вәшкат. Адак стан-влак гыч пасма йогаш түнгәләш.

Пасма пабрик нушмо:

1923-24	ий—380	милльонат	500	түжәм	тәнгаш		
					тавар	ышталтын.	
1924-25	ий—728	милльон	600	„	„	„	„
1925-26	ий—928	„	„	„	„	„	„
1926-27	ий—1	милльардат	53	милльон	„	„	„

Йодыш:

- 1) Пасма кушак ышталтэш?
- 2) Пабрикыштэ пашам кӧ ышта?
- 3) Пасма дэнэ мом ыштат?

Клопок вондо.

Пасма шукужым мамык гыч ышталтэш. Мамык клопок вондэш кушкэш. Клопок вондо мэмнан шоптыр вондо гайырак.

Шошым клопок вондо лышташым шара, вара кум-нил арньа гыч пэлэдэш. Пэш куго ош пэлэдыш лпйэш. Пэлэдыш эрлашыжымак йошкарга. Клопок вондо пэлэдыш локама (шулан) вондо пэлэдыш гайырак. Сандэнэ клопок вондо пэлэдмэ годым пасу куго локама сат гайэ койэш.

Ик жап эртымӧнгӧ, пэлэдыш йога, тудын олмэш макэ вуй гайэ ужар шыгыльэ-влак лийын шинчыт.

Тыдэ—мамык калта, пэш кӱлэш нӧстӧ.

Мамык калта шуэшат, пудэшталтэш. Калта гыч лум гай ош мамык койэш.

Тунам уло пасу чӧвэрлана. Пасу ош лум дэн лӧвӧдмэ гай койэш. Пашазӧ-влак мамык калтам погаш вашкат, укэ гын, мамыкым туш дэн пырля мардӧж шалатэн пытарас.

Мамыкым, пасу гыч погӧн, машина дэнэ ӧрыктат. Вара лӱмын ыштымэ куго мӧшаф-влакыш тӧмэн пасма пабрыкыш колтат.

Нангайымэ лэч ончыч мамыкым машина дэнэ пизырыктат, укэ гын, нангайаш онгай ок лий—вэрым кугын налэш.

Клопок.

Клопок вондо — шокшо эл пушэнтэ. Тудо шокшо эллаштэ вэлэ кушкэш. Сандэнэ мамык вондым „кэчэ икшывэ“ маныт.

Клопок вондо шукыжым Амэриkyштэ, Йэгипэтыштэ да Индийыштэ шочэш.

Мәмнан дәнә клопок Капказ шәнгәлнә да Узбәкистан дәнә Туркмәнистан рәспублик-влакыштә шочәш.

Клопок мамык гыч пасма ыштымә фабрик-влак шукыжым Моско, Владимир, Иваново-Вознәсэнск, Йарослав, Костром, Нижний, Твәр гүбәрналаштә улыт. Моско, Иваново-Воснәсэнск, Орәково-Зуйәво, Шуйа, Костром —тәвә пасма промышләнносын рӯдыжб.

Йодыш:

- 1) Мамык мыланна молан күләш?
- 2) Могай гүбәрналаштә да олаштә пасма фабрик шуко, картыштә ончыктыза.

ССР Ушәмыштә клопок үдымб кушкш.

1913 ийыштә	714	түжәм	гәктар ¹⁾	үдәлтын.
1923-24	214	”	”	”
1924-25	536	”	”	”
1925-26	554	”	”	”
1926-27	707	”	”	”
1927-28	884	”	”	”

3) Чотлән лукса, пытартыш 2-3 ий күргыштб монар гәктар шукәмын?

---

¹⁾ Гәктар — ик дәстина дәч изыш изырак.

Кэчэш 7 час паша ыштымашкэ лэктына.

„Вичкыж Посто“ думан паabrik 7 час ыштымэ шотыш лэктын. Пашазэ-влак вич часат пэлыштэ паabrikыш шуыныт.

6 час. Пашазэ-влак — порйэнжат, үдүрэмашыжэт — паabrikыштэ шкэ вэрэшышт шогалыныт. Шогылтмаштышт ала могай шинчалан койдымо у шот уло.

— У сэмын ыштэна!

— Тачсэ кэчэ гыч тунгалын пашам шым час ышташ пижына.

Шонго кува онжым крэсла: ындэ йумо пэлшымо дэнэ пашалан чотырак пижына, манэш.

— Тудын воктэн шогышо комсомолжо воштылэш: ковай, укэлан крэслэт. Шым часыш мэмнам йумо шуктэн огыл, мэ тышкэ партий дэнэ да совет влас дэнэ шуна.

— Чың, Марусэ, минь мо тошто тунэмме дэн тугэ йонгылыш лийамыс!

Тугэ манэшат, усга кидшэ дэн шунам олмыкташ пижэш. Шуша йылт-йолт вэлэ койэш, пэш вашкэ коштэш, торэш шуртым пыштэн-пышта; мэж шуртө койын постош савырна. Паabrik 21 час мучко уло кэртмыж дэн шүлэ. Тошто годсо эркын шогылтмаш пыта. Паша шапланэ. Паabrik илыш молэмэш, у сэмыш савырна.

* *
*

Кэчывалым, ик смэна пашам пытарэн вэс смэна тўнғалмэшкэ, оралтэш погынымаш почылтэш. Пабрик калка гыч паabrik комитэт пўлмаш шумэшкэ йошкар ту сакалтын, йўшито йужышито лўшкэлт кэча.

Пашазэ-влак пэш вэсэла улыт, шўргышт йўлэ, пайрам ыштымышт раш койэш.

— „Кандаш часым“ тойэна, — манын шайаркала ик рвэзэ сар чэвэр ўдўрэмаш.

Йырым-йыр воштылмаш, куанымаш.

Шага ўмбэлнэ музик шокта. Партий, пропсойуз да моло организатсий прэдставичыл-влак салам мутым ойлат.

Пабрик дирэктыр Туманов йолташ, куымо пўлкаштэ суткалан кум смэна лийэш, манын увэртарыш.

Ик шўдө нарэ у паша йэн кўлэш лийэш. Шым часан паша кэчэ посто ыштымым шукэмда, 23 просэн артыра.

(„Правда“ газет гыч).

Йодыш:

1) Кўн полшымо дэнэ пашазэ-влак шым часан паша кэчыш шуыныт. 2) Шым часан паша кэчэ таварым монарэ шукэмда?

Мамык дэн мэтал ваш-ваш йўкым пуат.

Моско энгэр сэрыштэ машина ыштымэ Коломэн завод шарлэн кийа. Завотышто йўдшым кэчыжым чарныдэ папазэ-влак мэталым — кўртным да монь—таптат.

Тывэч тўрлө-тўрлө машина лэктэш, уло ССР Ушэм кумдыкэш шарла. Тыштэ—мэтал.

Мўндўрнө - мўндўрнө, Урал курык шэнгэлнэ, Азий лўман мландыштэ шкэнан Узбэкистаныштына — вэс завод гўжлā.

Пэрган обласыштэ мамык эрыктымэ 5-шэ номэран кугыжаныш завод уло. Тўжэмлэн Узбэк крэстйан-влак тушко илэ мамыкым намийат.

Мамык! Совэт мамык!

Узбэкистаныштэ мамыкым мэтал дэч посна пасмаш савырэн огыт кэрт. Сандэнэ кўкшө курук вуй коч Узбэкистан гыч РСФСР-ыш тушсо пасма ыштышэ папазэ-влак дэч Коломнашкэ тэлэграм толэш.

— Завот чарныш! Машинам пуза! Завотлан мэтал шўмым колтыза?

Вашмут кўчўк. Чэп-влак мўгўрāt, тэлэграм кайа:

— Уло! Йодмыда лийэш!

Изыш лийэшат, машина-влакым Коломна гыч Узбэкистаныш кўрнө корно дэн нанг-

гайат. Нунын дэн пырлыа Коломно завод гыч пашазэ мўндўр, шўмбэл элыш мийа...

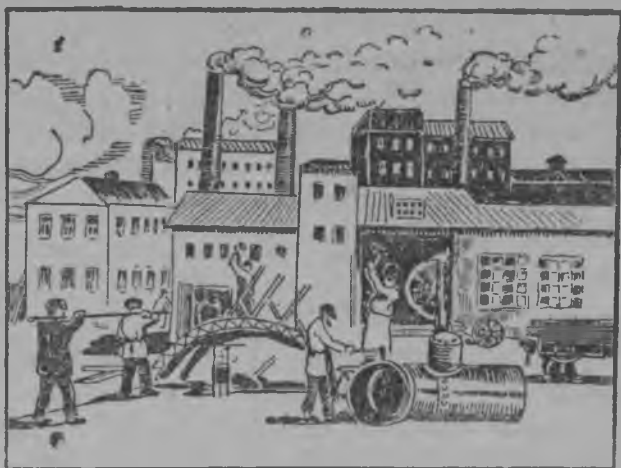
Машинам шындышт. Завот „шўм кўльткэш“ тўнгальэ. Завот кожганыш. Тўжэм тонлэн мамык ышталташ тўнгальэ, ССР Ушэм крэстйан вургэман лийэш.

Йодыш:

1) Молян ты ойлымаш „мамык дэн мэтэл вап-вап йўкым пуат“ манын лўмдэлтын?

2) Пасма завод мэтэл завод лэч посна илэн кэртэш мо?

“П. МЭТАЛ ПРОМЫШЛЭННОС.

Завот.

Малышэ тўньам помжалтарэн
Завот йўкын мўгўрā,
Паша йэнгым,
Шкэ вийжым
Тўньā мучко ончыкта.
Тўжэм путан чўгыт дэнэ
Кўй курукым шалата.
Нойыдэ,
Чарныдэ,
Паша йэнгым чумура.

Мландым кўнчэн, кўртным луктын,
Совет элым пойдара;
Пашаж дэнэ
Эл куатым
Чөгытшө дэн кўш нөлтә.
Завот утур кольсажым
Чотыракын пөртыктә,
У куатым,
У пийалым
Паша дэнэ чумура.

Тишин.

Вурус йогымаштә.

Вурус лэвыктымә пөлкәштә, куго нуракан
вэрыштә, мландә виньәм-влак покшәлнә—куго
лэч куго элэктричәс дэнэ олтымо конга. Ты-
дә — уло завотлан эн куго конга.

Уста мыланәм поргыш шләпәм пуа. Уста
ик вэр гыч вэс вэрыш курышталын кичкыра:
— Вашкэрак чийыза!

Шләпәм уншалам. Шләпәштә — кок изә
кандә йанда. Вашкә гына конгам почын, уста
адак кичкыра:

— Ончыза!

Кандә йанда вошт ончәм — куго конга уп-
ша гыч вүд гай вишкыдә вурус потла шо-
лэш; ужаргын, кандын, зангаргын вэлә
койәш.

Вара конга онго савырна. Конга изыш тайналта, конга лышкэ кўртнѳ корно дэн вагон мийа. Шокшо лэч шокшо конга ушша гыч вурус энэр йогаш тўнғалэш.

Мэтал лэвыктымэ конга.

Ик опса вэлэ почылтын. Тугэ гынат, конга воктэн шогаш пэшак йѳсѳ: когарта, шўргыш шокшо вўр толэш, шинча шѳл ончэн ноѳа, вўд налэш.

— Са-акланыза-а!

Тыдә—пашазэ-влак кичкырат. Нуно ваганым шупшыт, шкэ пужалт пытэныт. Кайы-мэ лугучак пужвыдыштым брезэн шокшышт дэнэ ўштыт. Вагон-влакым чарныдэ колтэдат. Иктым колтат, вэсым налыт...

Конга гыч чыла вурус йогэн пытышат, конгашкэ мэтал шўкым кольмо дэнэ кышкаш тўнғалыч. Конга пудэштэш, йырым йыр сэкэмым кышка, тугэ гынат, конга дэк мийат...

Вўд гай лэвыктымэ вурусым мландыш шалатат, атэ гай ыштымэ вэр-влакыш йоктарат. — Тушак вурус пэшкыдэмэш, тўрлө пусакан, тўрлө кугытан лийын лэктэш.

Иодыш:

- 1) Кузэ вурусым вэллат?
- 2) Вурус вэлымаштэ пашазылан куштулго мо?
- 3) Шкэндан пашадам нунын пашалит дэн тагастарэн ончыза.

Кўртньö вож лукмо.

Мэ йўдшым кэчыжым мландым кунчэна.

Мэ мландэ рўдыш шунэна.

Мэ шуко кўлэшым, тыршэн нойэн,

Мландэ көргө гыч луктына.

Урал курук шактыштэ.

Шуко кайаш ыш воч. Нангайышэм оралтэ покшэлнэ шогышо лэваш ганьыш нарийэн пуртыш. Мэ изэ кумда тошкалтыш дэнэ ұл-кырақ волышна. Пичкэмшэ, кэчэ шаўла йылдэ-йалдэ вэлэ койэш.

— Минь почэшэм воло,—маньэ йолташэм, — кидэт дэнэ чот кучо, вуйэтым саклэ!

Йол йымалнына төрткыл виньэм. Кумдыкшо иктаж мэтр лийэш, йэн тийшашлык. Виньэм воктэн пырдыжыштэ — кок кид кучэм. Тыдэ волымо годым кучаш ышталтын.

Волэн-волэн йолэм пэшкыдэ мландыш логальэ.

Шактэ көргө.

Күртнө-вож лукмо шактэ — коридор ганьэ, ағысыр гына. Кок йэн ваш лийэш гын, пэш йбсын эртат.

Шактын пырдыжшат, потолыкшат чыла ик куй гыч. Шактэ көргө ночко йужан, шово ұпшан.

Шактэ коридорышто пашазэ-влак изэ вагоным шүкэн эртэн-эртэн кайат. Вагоныштышт — күртнө вож.

Мэ панар кучэн коридор дэн ончык кайышна. Моннарэ кайышна гын, ом шинчэ. Йужо вэрэ коридор пырдыжыштэ куго конга

гайэ вэр-влак тӱнгӱл толэдышт. Тугай вэ-
рыштэ кӱртньӱ-вожан курукым йа пычалтар
дэнэ пудэштартат, йа товар, гайэ курал дэн

Шахта.

каткалат. Каткалымэ кандарым кольмо дэнэ
тачкыш оптат, вара тачкэ дэн нангайэн ик
вэрыш чумурат. Тувэчын варажым машина
дэнэ мландэ ўмбаке кӱзыктӱт.

Мэтал-вож лукмо.

Тыштэ тўрлө мэтал-вожым луктыт: малакитым, вўргэньэ колчэданым, кўрэн кўртньө кўйым, магнитан кўртньө кўйым, тулэч молымат.

Мэ мийымэ шактэ Авроро шактэ манылтэш. Тудо мландўмбәл лэч 200 мэтр ўлнө.

Кылмән, нойән, лавыргән минь ночко пырньа ўмбәлән шинчым. Ончәм — ала кувэчын кўшычын кўжгө чылвыр дәнэ куго кўртньө вэдра вола. Пашазэ-влак ту вэдраш тыманмэшкэ рокым оптыштат, вэдра кўшкө кўзән кайыш. Тугэ кўртньө вожым кўшкө кўзыктәт улмаш.

Маланит лукмо.

Йўд вәл шактэ 230 мэтр кәлгыштэ. Тыштэ малакитым луктыт.

Куго мландә конгаштэ кок-кум сорта йўлә. Шәнгәл пырдыжшә вэрын-вэрын йылгыжәш, ужар шўртгө ганьэ малакитат койәда.

Пашазэ-влак изэ торәш товар дән шәнгәл пырдыжым руат да руат, йол йымакышт ужар малакиг кўй вочмәшкә огыт чарнә.

Тыгыдә кўй кандарым мәшакыш оптат, шолдыражым ик вэрәш посна чумурат. Ночко пырньаштэ шинчымәм годым пашазэ-влак, ик малакит кандарым муычат, мыланәм поләклан пуыч.

Тәләнъэв.

Мэтал промыслэннос — чыла промыслэнносын нэгызшэ.

Куштулго промыслэнносат, корно пашат, элэктричэслымэ пашат, йал озанлыкат, молат мэтал промыслэннос лэч посна кушкын, шарлэн огыт кэрт.

Мэтал промыслэннос—промыслэнносынат, уло озанлыкынат нэгызшэ.

Кизыт мэмнан 4 миллион куго промыслэннос пролэтар пашазына уло.

Тышак гына мэ чарнэн она кэрт, чарнашат тийыш огыл.

Мыланна иктаж 15—20 миллион куго промыслэннос пашазэ кұлэш, куго шотан район-влакым элэктричэслаш кұлэш, йал озанлыкым копэратсийыш ушаш, мэтал промыслэнносым чоткыдэмдаш. Тунам лүдшэш оклий. Тунам вара мэ тўньамбэл мучко сэнэна.

Сталин йолташ ойлымо гыч.

Нэлэ промыслэнносым шарыдэ, тудым олмыктэн шындыдэ, мэ нымогай промыслэнносымат ыштэн шуктэн она кэрт.

Лэнин ой.

Паша пайрам.

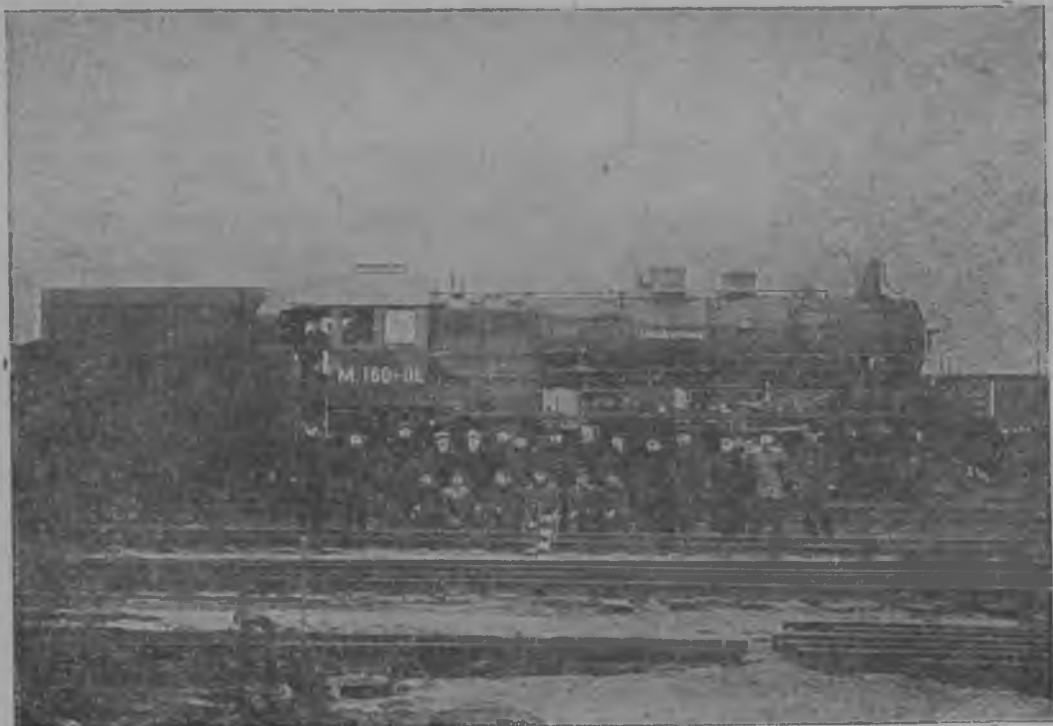
Завот. Пашазэ-влак чарныдэ коштыт: лэктыт, пурат, адак лэктыт. Умсблнышт — кандэ тувыр, чурийыштышт — йыбыртымаш.

Кўртнб кoрнo ўмбaлнe y пaрoвoз кeчeш
тўрлб тулын йўлa. Тyрбaж гыч шeм шикш
пбртын лeктeш.

Митинг.

Завoт пeш шyкышкeн йaрa шинчыш. Тy-
дым кoлтымылaн шyкaт oк лий. Тaчe тyдo
шўдымшб пaрaвoзым лyктын. Завoт вoкгeн
илышe кaлык тyдым чылaнaт шинчaт. Пa-
шaзe-влaк aчaшт дeн, aвaшт дeн, икшывышт
дeн пырльa тышкe пaшa пaйрaм ыштaш тo-
лыныт.

П а р а в о з .

Завот комитэтыштэ ыштышэ-влак чылан толыныт. Ик йолташыжэ, паравозыш кўзышат, кидшым нёлтальэ.

— Ида шауло, йышт лийза! Ойлаш тўнғалыт, маньат, ушыжым налын, йыр рузалтыш. Ойлызо мутланаш тўнғальэ.

— Йолташ-влак! Кок ий ожно мэ шкэ заводланна оза лийна. Завот паша шындаш куштулго ыш лий. Шарнеда дыр, могай-могай йбсылык лийэ. Тачэ мэ шўдымшб паравозым луктына. Мэ сэнгышна. Эрла мэ шўдб иктымшэ паравозлан пижына. Ончылно ыштышаш паша пэшак шуко...

Пашазэ-влак пэш сайын колыштыт. Кажныжэ шкэ кўргыж дэн йыбыртэн шога.

Пытартыш шўшкымб йўк шоктыш. Калык кўртнб корно гыч пэлкэ лийэ. Паравоз колыса пбртэш тўнғальэ, паравоз тарваныш. Чылан „ура-а-а!“ манын кичкырал колтышт. Вара „Интэрнатсионал“ муро йўк шоктыш. Паравоз йылгыжын, гўжлэн кайаш тўнғальэ.

Кайэн-кайэн паравоз йомо. Пашазэ-влак ойлэн-ойлэн шаланаш пижыч. Йужо мутышт пылышкэ пура.

— Эк, ўмўрэшэм тыгай пайрамым ужын ом ул ильэ!..

Мўндўрнб муро йўк шокта. Мурыштышт у вий, у куат йоньжалтэш.

Йодыш:

- 1) Завотышто могай пайрам улмаш?
  - 2) Пашазэ-влак пайрамыштым кузэ арта-
рэныт?
  - 3) Тэндан кутлаштэ могай завот уло?
-

III. МЛАНДЭ ШҮЙ ПРОМЫШЛЭННОС.

Элыштына мландэ шүй шуко.

Пабрик-завотэш, пөртэш да монь түрлө нăстăм олтат. Ту кокла гыч мландэ шүй пэш сайэш чотлалтэш.

Мландэ шүй түрлө лийэш. Аламаракшым күрэн шүй маньт, сайжым — антратсит

Мландэ шүй шукыжым пабрик-завотэш, паравозэш да монь олташ кайа. Адак мландэ шүй гыч түрлө нăстăмăт ыштат — нашатырым, сакариным, аспириным, чийам.

Мэмнан ССР Ушэмыштына шуко вэрэ мландэ шүй лăктэш: Донбасыштэ, Уралыштэ, Сибирыштэ, адак Моско йымалнэ.

Эн шукыжым мландэ шүй Донбасыштэ луктылтэш. Тушто түрлө сортан мландэ шүйят уло. Сандэнэ тушсо шүй чыла күлэшланат кэлиша.

Мландэ шүй мландыштэ кэлгын огэш кийэ. Йужо вэрэ мландэ үмбăлкăт лăктэш. Донбас лăч мўндўр огыл, кўртнў вож лукмэ вэр уло. Сандэнэ тушто мэтал промышлэннос пэш кушкын. Мландэ шүй шукыжым ту промышлэннослан кайа.

Уралыштэ да Моско йымалнэ мландэ шүй Донбас лэч шагалрак лэктэш. Адак тушсо шүй Донбасын лэч аламаракат.

Сибирыштэ мландэ шүй кок вэрэ лэктэш: Кузнэте бэссэйн дэнэ Чэрэмковский бассэйныштэ. Ты вэрлаштэ мландэ шүй Донбаслэчат шуқырак. Тугэ гынат, ты вэр-влак промыслэннос вэр лэч мүндүрнө улытат, тыштэ мландэ шүй Донбас лэч шагалрак луктылтэш.

Адак мландэ шүй Капказыштэ, Туркмэнистаныштэ да Узбэкистаныштэ уло. Тушсо мландэ шүйым сайын шинчэн налылтын огыл. Ий йэда ганьак ик вэрэт вэс вэрэт у шүй-ан вэрым муэдат.

Йодыш:

- 1) Кушто мландэ шүй луктылтэш, картыштэ ончыктыза. Шкэндан вэрдамат картыштэ муза.
- 2) Тэндан дэнэ мландэ шүй лэкмэ вэр уло, укэ? Уло гын, шүйым луктыт, укэ?
- 3) Мландэ шүй молан күлэш?

Мландэ шүй кузэ лийын.

Ожно, кэдэм гоным, пушэнтгэ кизытсэ шурка шудо дэнэ урвоч шудо ганьэ улмаш. Кугытшо гына пэш куго лийын, мэмнан пушэнтгэ лэчат куго улмаш. Пэш йактын күк-

шын кушкын, мучашыжэ шурка шудо сэмын кошаргэн кўзэн. Тунам мландыштэ кизытсэ лэч йатыр шокшо улмаш. Тэгак йўр лийын шогэн, мландыштат, йужыштат вўдыжгё утыж дэн лийын. Чодра куп ўмбала́н кушкын.

Шосо годсо пушэ́нгэ.

Чодра йыр кумдыкэш вўд налын шогэн. Таул мардэж дэнэ да кошкэн сўмўрлышб пушэ́нгэ купын, вўдыш войзэдэн. Вўдшор годым пушэ́нгэ ўмбала́н шун, ошма да монь кушкын.

Чодра тэ́нгыз воктэн лиймэ годым йужо вэрэ тыгат лийэдэн. Чодрам тэ́нгыз вўд налэшат, чодраш пэш кўкшын ошмам шында.

Тунам чодра шогымо күйжө дэнак мландэ йымак вэрэштэдэн.

Ий-гэчэ эртэн толын; шүдө ийлэн, тўжэм ийлэн эртэдэн. Мландэ йымак вэрэштшэ пушэнтгэ йалтак шўйын огыл. Тудо ошма дэн шун чот пизырымылан да йуж укэлан лийын ольан-ольан кўй гай пэшкыдэ мландэ шўйып савырнэн. Тэвэ тыгэ мландэ шўй лийын.

Мландэ шўй лиймэ гайым кизытат куго куп-влакыштэ ужаш лийэш. Тугай куп мэмнан пэшақ шуко, кэрэк куштат купышто мо лиймым сынэн налаш лийэш. Тушто мом ужат? Ончылтэн, йэр сэрэш шудо кушкэш. Вара шудо кушкын-кушкын йыржымат пэтыра. Шуко шудо йэр пундашкэ йога. Ий гыч ийын йогэн-йогэн шудо пачаш кўжгэлэш. Ымбэл ужар шудым коптарэт гын, шэмалгэ йошкар рокан мландым ужат. Ту мландыштэ шудо вож да монь раш койэш. Тыдым торп маныт. Торпым коштэт гын, тудат пэш сай йўлэ. Тугэ гынат, мландэ шўйлэн ок шу: торп пушкыдо йошкар мландэ рок гайэ, мландэ шўйжо пэшкыдэ йылгышшэ шэм кўй гайэ.

Мландэ шўй гыч мом луктыт?

Мландэ шўйыштө пэш шуко кўлэш нэстэ уло. Мландэ шўйым лўмын ыштымэ конгаш йуж дэч посна ырыктэт гын, шўй гыч

йўлышб газ ләктәш, шкәжә шўй коксыш савырна. Кокс олташ сай, газшә дән вочак конгам ырыктат, урәм панарәш йўлātāt.

Мландә шўй гыч адак напталиным, чәрнилам, тўрлб чийам, әмым да монь ыштат. Сабыр ганьә тамлә сакаринат мландә шўй гыч луктылтәш.

Мландә шўй гычак тўрлб тамлә ўпшән вўд-влак ышталтыт. Тувәчынак пычал-тар ыштымә кислот луктылтәш.

Мландә шўй адәмылан пәш шуко пайдам пуа.

Шактыштә паша сайэмәш.

Шактыштә пашам ожно кид дәнә гына ыштәныт. Шактә паша тунам пәш нәлә улмаш. Шўй кўнчышб йәнг изә, пичкәмшә, шўлән кәртдымаш шокшо шактыштә пәлә пашам ыштән кийән: торәш товар дәнә пәшкыдә кўй гай мландым кўнчән, шўй кандарым каткалән.

Бндә мландә шўйым машина дәнә луктыт. Шўй кўнчышб йәнгын пашажым машина куштуләмда. Машинам әлектричәс пәртыктә. Машинажә, шўйән мландыш кбргыч пурат, шўйым каткала. Тунам папазә-влак шўйым вагоныш оптән шушшыктат. Йужо шактыштә вагономат әлектричәс кондыштәш.

Машина дэнэ ыштымаштэ паша вашкэ ышталтэш. Тугэ шўйын акпат шулдэш войзэш.

Мландэ йымалнэ ышташ элэтричэс кондыштмо машина вэлэ сай. Сандэнэ ындэ элэтричэслымэ шактэ шукэмэш,

Йодыш:

1) Мландэ шўйым ожно кузэ луктыныт? Кизыт кузэ?

2) Машина дэнэ ыштымаштэ мо пайда уло?

Шэм мландэ көргө гыч шэм ТЭНГЫЗЫШ.

Мландэ шўй лукмо вэр „дўн-н“ шоктэн шинча. Тыдэ — тўрлө машина йўк. Ту коклаштэ жапын-жапын адэмэ йўкәт шокталта:

— Э-эй, Пэтрай... йарам пу-у-у!

— Кө машинам куча?

Ўдўрәмәш пашазэ - влак иктэ вэсышт дэн танасымэ гайэ тыманмәшкэ ваган-влакым шўкән луктын йастарән толэдәт. Паша пучумышла шоләш.

Сигнал йўк шокта. Алмаш, алмаш кўртнью чөтлык-влак кошташ тўнгәлыт. Пу пырдыж шәнгәлнэ волтымо-кўзыктымө машина кошташ пижәш.

Йктаж путан кўй кандар-влак сортировка ләмта ўмбәч ольан гына нушкыт. Кайышә

лэмта йыр үдүр-влак шўйыштō вэрэштшē шўкшāкым, пушэнгым да монь кышкән шогат. Пәш вәшкә ыштат, кидыштат ок логал.

Вара [шўйым], вудәш пуртат, “(йўштылыт) мушкыт. Мушмаштә вўд шобр-р шобр-р вәлә шокта. Мушкылтшō шўй вола мучаш гыч вагоныш йога. Йужо шактыштә, куго шўй кандар ләкмаштә, ик-кок путан шўйым вагоныш кит дәнә артана моклака гайә рāt дән оптат. Тыгай шўйжō мола кугужанышкә кайа. Нуно шолдра, пәшкыдә шўйым вәлә налыт.

Мәмнан шўй Турсийыш, Болгарийыш, Чәко-Словакыш, Испанийыш, Италийыш да мань кайа. Мәмнан шўй, путуракшым ант-

ратсит манмыжэ, ту кугужанышлаштэ пэш
кәдырлэ.

Донбас гыч Шәм тэнгыз сәрыш йўтшым
кәчыжым тәстәлән пойәз-влак кайат, мландә
шўйым нангайат. Куго станса-влакәш изыш
чарналтатат, адак оныш, тэнгыз сәрыш
шупшылтыг. Пойәз-влак йогән-йогат, ваш
лиймышт годым йўкым пуән иктә-вәсышт
дән палласат.

Йодыш:

- 1) Тышан сәрымә гайә ойлән пуза.
  - 2) Могай кугужанышлашкә мәмнан мландә
шўйна кайа?
  - 3) Ты әл-влакым картыштә муза; ода шин-
чә гын, шинчышә йәнг ләч йодса.
-

IV. НЭПТЭ ПРОМЫШЛЕННОС.

Баку ола.

Калказ курук шэнтэлнэ, Каспий тэнгыз сэрүштэ Баку ола шарлэн кийа. Баку воктэн нэптэ шуко лэктэш. Нэптэ тудын лүмжым туньямбәл кумдыкэш шарэн. Ола воктэнак түрлө завод уло. Нуно нэптым карасиныш, бэнзиныш да монь савырат.

Ик гана минь нэптэ лукмашкә мийышым. Лышэммэм годым брым: нил пусакан мардәж вакш гайә куго шагә-влак чодра сәмын шогат. Шагә-влак иктә вәсышт воктэнак шогат, коклаштышт нымо вэрат укә.

Ик шагыж дэк мийышымат, папазә ләч йодым: „Нэптә лукмым ончаш лийэш?“—маньым.

— „Ончаш гын, нэптын чымалт ләкмыжым ончаш күлэш“ маньат, папазә мыланэм ик шагым ончыктыш.

Мийышым, шагә дэк лышәмым. Ончәм—йол йымалкә мландә лүшкә, йужышто пич йүк, шүшкымө йүк да монь пылышым пэтыра. Шактә воктэн — нэптә йәр. Шактыштыжә—мландә йымач чымалт күзышө

ШЭМ ПЭПТЭ ЧУГУН КАПКАСЫМ ТЭВЭ-ТЭВЭ НАЛЫН
ШОЛА...

Нэптэ лукмо шагэ-влак.

Чымалт лэкмэ нэптэ вэр-влак шуко. Йужо
годым отат шиж — кэнэта гына мландэ йымач
нэптэ чымалт күзәш тунгаләш. Шап лэкмэ
вэрыштэ кэчәш 20 тон*) нэптэ ләвтәш.

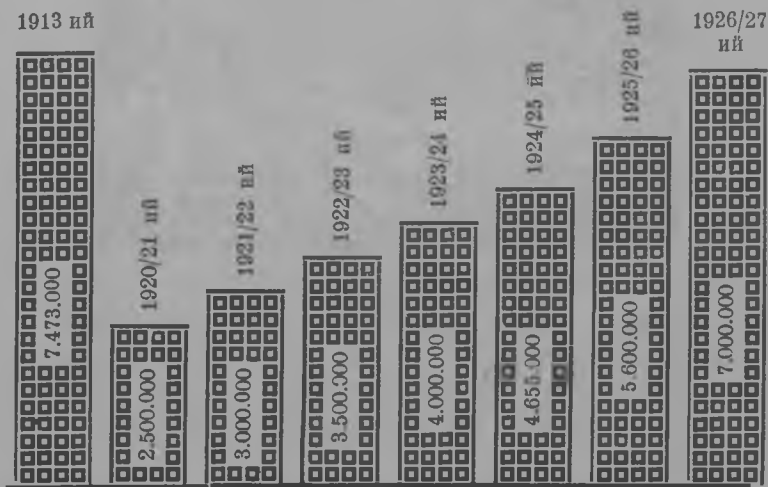
*) Тон — 61 пунт.

Лукмо нэптым мландэ йымалан лұмын пыштымэ турба дэнэ карасин завоглашкэ колтат. Тушто нэптэ гыч бэнзиним, карасиним, машина ұйым да монь луктыт. Тугай завод-влак Баку олаштэ пэшак шуко. Олан ик ужашыштыжэ — эртак завод. Ту вэрым рушла „Черный городок“ маныт, марлажэ „Шэм ола“ манмэ лийэш.

Йодыш:

- 1) Нэптэ кушто шуко лэктэш?
- 2) Нэптэ гыч мом луктыт?
- 3) Молан Баку ола „Шэм ола“ манылтэш?

Нэптэ лукмо нушнэш,
(Тон шот дэнэ)

Мыланна кимий промыслэнносым ышташ күлэш.

Шырпә, рэзэнга пабрикым, йанда, ош шун атә ыштымә заводым, адак түрлө газым да мландә ұйаңдымә ложаш ыштымә заводы-мат кимий промыслэннос маныт.

Рэволүтсий ләч ожно кимий промыслэннос пәш изә ильә. Тунам шуко кимий промыслэннос тавар Гәрман гыч кондалтәш ильә.

Сөй годым кимий пабрик завод-влак иуту-ракат шагаләмыч. 1922 ийыштә ижә тошто пабрик-завод-влакым почаш да уым ышташ тўнгәльыч.

1927 ий мартән ты шотышто шуко ышталтә. 1922 ийыштә 86 миллионат пәлә кимий промыслэннос тавар луктылто, 1927 ийыштыжә—292 миллионыш шуо, 3 гана утла артыралтә.

Кимий промыслэннослан күләш илә ар-вәр мәмнан дәнә пәш шуко. Шәм тәңгыз дәнә Каспий тәңгыз кутлаштә глаубәр шөн-чәл да магний шуко. Нуно түрлө пудәш-талтмә нәстәм, тарым да монь, ышташ күлыт. Камә-Урал кутлаштә поспор дән калий шуко. Нунат сөй годым иәш күлыт.

1925 ийыштә Урал обласыштә калий шөн-чәлым иәш шуко муныт. Тувәчын пичколты-шо газ дәнә мландә ұйаңдышым луктыт.

Кимий промышләннослан кўләш мландә поянлыкна шуко. Кимий промышләнносна шәпләнә.

Кимий промышләннос мыланна пашае кўләш. Тудо йал озанлык пәнгыдәмдашат, әл аралашат куго полишым нуа.

Йодыш:

1) Могай пабрик-завотым кимий промышләннос маныт?

2) Кимий промышләннос мыланна молан кўләш?

У. ЭЛЫМ ЭЛЭКТРИЧЭСЛЫМЭ.

Мо тугай элэктричэс.

Электрипикатсий манмэ пабрик-завотым, йал озанлыкым да монь элэктричэслымэ лийэш. Мо-тугай элэктричэс вара?

Элэктричэс ик түрлө шокшо ганьэ нăстă. Элэктричэс пүртүсыштат шуко, тудым шкат лукташ лийэш. Элэктричэс кок нăстă ваш-ваш йыгалтмаштэ лэктэш. Йүр годым пыл ваш-ваш йыгалтэшат элэктричэс лэктэш. Кок түрлө элэктричэс ваш-ваш ушнымо годым сэскэм лэктэш. Тыдэ—элэктричэс сэскэм. Тудым мэ „волгэнчэ“ манына. Адак кок элэктричэс пэрнымэ годым пэш куго йүк лэктэш, тудым „күдырчө“ маныт.

Элэктричэс—пэш куго вий. Тудо, йатыр погына гын, пэшэнгым, пөртым да монь пэрэн кэртэш. Элэктричэс пэрыдымашын пабрик-завот-влак мурйа вуйэш, пөрт вуйэш да монь күртнѳѳ воштырым шогалтат. Ту воштыр мучышэш күжгѳ чэпым пыжыктат, вэс мучашыжым мландыш волтат. Йүр годым

Йужәш погынышо элэктричәс ты чәп мучко волән мландыш кайән шалана. Тугә ышты-маштә элэктричәс пәрымаш укә, лийынат ок кәрт.

Йодыш:

1. Мом элэктрипикатсий маныт?
2. Мо тугай волгәнчә, мо тугай кӯдырчә?
3. Волгәнчә нәрымә ләч пөртым да монь кузә саклаш лийәш?

Элэктричәс могай пайдам пуа?

Калык озанлык нөлтәлмәштә элэктричәс— пәш куго йөн. Элэктричәс лукташ вӯд вийат, торпат, алама мландә шӯйәт, моло шулда-кашан нәстәт йөрә. Адак элэктричәс нашам куштуләмда, тавар акым волта, тудын вий дән ышташат каньылә.

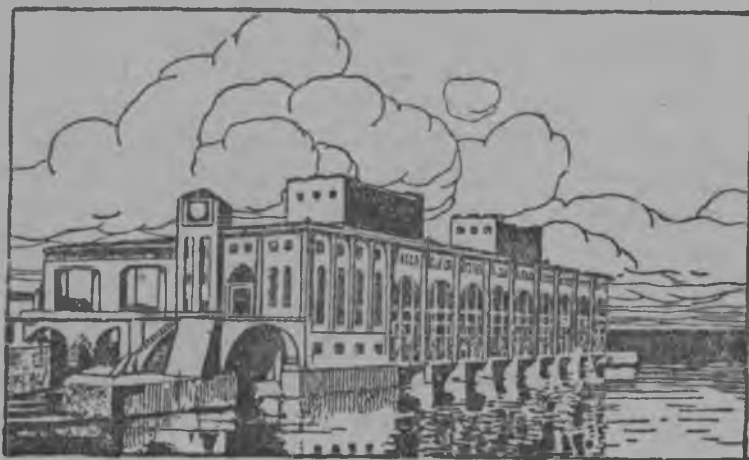
Элэктричәс дән кәрәк момат ышташ лийәш. Тудын дән тӯрлө машинам, станым пөртыктат, нәлә нәстәм кӯзыктәт, волтат, шулшыктат, түләч моло папамат ыштат.

Элэктричәс йал озанлыкын йолташыжә.

Элэктричәс йал озанлыкланат пәш сай. Тӯрлө йал озанлык машинам пөртыктәш элэктричәс моторлан шушо укә. Моторым кәрәк

кушанат ныжыкташ лийэш: плугэш, кырымэ, түрэдмэ, пуалтымэ, үй лүкмо машинаш, сәпартәш, моло вәрат. Адак тудо вәрымат пәш шагал налаш, вәр гыч вәрыш кондышташат

Волков элэктричәс станса.

онгай (канбылэ). Шонымэт дәнэ моторым колтәт, шонымэт дәнэ чарәт. Элэктричәс мотор дән ышташ-кучулташат йөсө огыл, нymo шинчыдымэ йәнгат тудым кучылт кәртәш. Түләч носна адак ты мотор пожар чотышто лүдмәшән огыл.

Элэктричәс стансам мландә шүйән, торпан вәрәш, йа куго вүд йогын вүдәш ышташ лийәш.

1920 ийыштэ лийшэ Совет погынымаш, эл элэктричэслымэ пашам ончышат, 30 куго элэктричэс станса ыштышаш планым чот-кыдэмдыш.

1927 ийыштэ Волков энгэрэш пэш куго элэктричэс станса ыштэн пытаралтэ. Ту стансалан Лэнин лўм пуалтын. Кизыт Днэпр вўдэш тулэчат куго стансам ышташ тўнгальалтын. Моло изырак станса-влакат шуко ышталтыт. Йаллаштат элэктричэс станса шукэмэш.

Йодыш:

- 1) Элэктричэс дэн могай машинам пёр-тыктат?
- 2) Элэктричэс стансам могай вэрэш ыштат?
- 3) Могай куго станса ыштэн шукталтын?

Марий йалыштат элэктричэс йўлә.

Мэмнан марий йалышкат ындэ элэктричэс пураш тўнгальэ. Тэвэ Кикнур районышто элэктричэс станса ыштымэ нэргэн ик марий мом сэра.

„Тэнэйэ мэмнан районэш 44 имнэе вийан элэктричэс станса почылто. Чылажэ тудо 10 йалым волгалтара. Ту коклаштэ кок марий йалым— Кокшагэ дэнэ Подошэвым. 460 суртлан 700 элэктричэс лампэ йўлә. Тулэч посна

адак ту стансак 2 вакш куйым, ик кырымэ (шиймэ) машинам пörтыктä.

Станса почмо дэч ончыч ваштарэш шогы-шо-влак „чыла иктэ, нымогай тул ок лий“ манын ойлылыч.

Ик кастэнэ Кикнур район йал-влак урэм-лаштэ кэнэта элэктричэс лампэ-влак чүктäl-

Элэктричэслымэ йал.

тыч. Уло калык ончаш урэмыш куржын лэктэ. Чыланат пэш кутурат; марийжэ марла ойла, рушыжо—рушла.

Коклаштышт тыгай мут-влак шоктат:

— „Чынак пэш волгыдо улмаш“.

— „Кугыжан годым пичкэмыштэ илышна.

Совет влас элэктричэс дэн волталтарыш. Тау тудлан!“.

Тыгэ эркын-эркын ындэ Совет влас полшымо дэнэ марийат йалжым элэктричэсла.

Йодыш:

- 1) Кикнурым картыштэ муза.
- 2) Кикнур элэктричэс станса калыклан
могай полышым пуа?

ССР Ушэмыштэ элэктричэс промыш- лэннос могайэ.

Ий шот	Монар түжэм тэггаш паша ышталтын	Монар паша йэг улмаш.
1913	32.400	7.600
1923-24	83.500	14.280
1924-25	63.100	17.120
1925-26	109.100	24.300

Мо тугай ош шүй.

Ош шүйым кэрэк кӧӧт шинча. Огыт шинчэ гын, тудын лүмжым гына огыт шинчэ. Чыла йогын вудымат ош шүй маныт. Йогын вүд мландэ шүй сэмынак машинам пӧртыктэн кэртэш.

Түнъямбалнэ ош шүй тынарэ уло.

Эл лүм.

Могай запас уло.

Сойэдиньон Штат	59.360	түжэм	имньэ	вий
ССР Ушэм	20.254	"	"	"
Прансий	9.000	"	"	"
Гэрман	7.750	"	"	"
Англий	963	"	"	"

Эл лүм.	Монарә ышталтәш.
Сойәдиньон Штат .	9.824 тўжәм имнә вий
ССР Ушәм	1.000 " " "
Прансий	1.200 " " "
Герман	804 " " "
Англий	210 " " "

Йодыш:

- 1) Мо тугай ош шўй.
- 2) Йогын вудым молан ош шўй маныт?

Ильйичын йалыштыжә.

(Моско губәрна, Волоколам уйәз, Кашин йал).

Кастәнә рүмбәлгәш тўнәләш—уло йал волгалтәш. Кажнә пөртыштө әләтричәе лампә чүктәлтәш. Лум дән олым йымак пурән пытышә пөртәт кәчывалым пәш начар волгалтәш. Кас лийә—кок тбрзәжә (окнажә) йўлә вәлә.

Луман урәмәш кужо волгыдо шәўлә панаргыч возәш.

— Мәмнан йална йўдым кәчывалымсә ләч моторрак—маныт Кашин йал крәстйан-влак.

Әләтричәс тыштә йатыр годсәкак уло. Волоколам уйәзыштә Кашин йал ән ончылтән әләтричәс тулым чүктыш. 1920 ийыштә шкаланжә әләтричәс стансам ыштыш.

Йўштө, шүжән ий годым карасин шәргәштә, варажым йалтак пытыш. Тунам Кашин крәстйан-влак моло крәстйан ганьак чыра

тул чўктән индыралтыч. Шуко тўнчыгән ылышт. Ала кузэ варажым копэратыр-влак вуйыш акыл пурыш.

— Электричэсым ыштән ончышаш!—мань-ыч копэратыр-влак.

Шуко йәнг электричэслан ыш ишанэ.

— Тыгай шужән ийыштэ электричэс, нэргән шонышашат укэ! Шинчыза чырада дэнэ, малдән торэш пэркалышт.

Тугэ гынат, электричэсын пайдажым вашкэ умлэн налыыч. Эн ончылтэнжым ты пашам рвэзырак-влак кэлыштарышт. Нуно копэратыр-влаклан энэртыш лийыч. Тунам копэратырышт-клак монар окса лэкшашым чотлэн налын, смэтым ыштән, Москошко кайышт.

Крэстйан-влак Лэнин дэч полышым йодыт.

Москошто ойыштым ышт йөплө. Нымат оклэк, манын ойлышт.

Кашин крэстйан-влакын тўнгальмэ пашаштым кудалтымышт ыш шу.

Тугэ улдэ, ындыжым уло йал тарванэныс, изэ-куго упшаштэ — электричэс мут вэлэ. Крэстйан-влак лўмын копэративым ыштән шындышт. Мэнггэ-влакымат кондылаш тўн-альыч. Тунам Курков (копэратив прэдсэдачыл) Москошко Лэнин дэк кайыш. Лэнин Курковым сайын гына колышт налын, Ка-

шин йал ойым кэлыштарэн, полшаш лийын. Шукат ыш лий, Лэнин чынак Кашин йаллан кўләш мачэрйалым пуаш кўштэн. Мачэрйалым гапкэ налыч, станса ышташ пижыч, садэ ийыштак шыжым стансам ыштэнат шуктышт. Йалыштэ чыла пөртыштат тул чўктәлтэ.

Моннарэ брмәш лийэ! Крәстйан-влак әрдэ кырэн шогат. Тугэ лийдэ мо, шуко йәнгжэ, путуракшым ўдўрәмәш калык, ныгунамат элэктричәсым ужыт огылыс.

Элэктричәс станса почмо.

Нойабрын 14-жэ станса почмо пайрам ышталтэ. Пайрам лэч ончылтэн Курков Москош мийән тольо.

— Пайрамыш Лениным ўжым, маньэ.

— Айда, Лэнин тышкэ толэш мо! Стансам ышташ полшыш, тудыжат йөрә,—малдат крәстйан-влак.

Пайрам кэчын уйэз прәдставичыл-влак толыч.

Пайрамыш уло йал погыныш.

Митинг лийшаш.

Кәнэта йал урэм дән аптомобиль толын шуэш.

— Кө тыдэ? Ала чынак?..

Аптомобиль гыч пальтом чейән, пылышан ушшым ушшалын ик йәнг ләкгәи, крәстйан-

влак дэн палласаш тўнгәләш. Кажнә йәнган кидым пуа, Ульйанов-Ләнин, манәш.

— Ләнин толын, Ләнин толын—манмә йал кумдыкәш шарлыш.

Владимир Ильйич дәнә пырлыа тудын ватыжә—Надәжда Константиновна толын.

Изыш лиймөнгө пөртыш кайышт. Тушто Ильйич чайым да ик стакан пурам (шовым) йуо. Йумыж ләч ончыч „тыдә руштыктышан огыл гын“ манын йодо.

Ләнин крәстйан-влак дән кутура.

Ләнин крәстйан-влак дәнә шуко кутурән инчыш. Мландә нәргән ойлыш, продразвөрсткө нәргән йодышто. Ильйич чылаштланат кәлшыш, — копшо огыл, вәсәла. Чылажымат йодыштәш, адак йодмашымат пәш моштән йодыштәш, крәстйан илышым шинча, умла.

Варажым Ильйич митингышкә ойлаш ләктә. Совет рәспубликын көргө илышыж нәргәнәт, тўнъямбал илыш шотымат ойлән пуо.

Пәш сай, раш ойлыш. Чыла йәнгәт умлыш. Ёдурәмәш-влак Ильйичлан, эләктричәс станса ышташ полшымыжлан, куго таум каласышт.

Эләктричәс крәстйанлан мом пуо.

Ий кәчә эртән толәш. Тәвә ындә Ильйичәт укә. Ильйич полшымо вәлтык ыштымә эләк-

тричэс лампэ ошсо ганбак волгалт йўлэ. Ындыжым ту йал вэлэ огыл, уло район элэктричэслалтын. Йаропольсо йалыштэ ыштымэ куго элэктричэс станса ындэ ик Кашиным гына огыл, луатик йалым волгалтара. Ильйич тўнгәл кодымо папа вашкэ ончык кайыш.

Лэнин толмо годсэк мэмнан йал пэш шуко молэмэ, палашат ок лий. Мэмнан ындэ шкэнан трактырна уло—шошым гыч тўнгәлын куралмашым трактыр дән куралаш пижына. Адак йалыштына моло машинат уло: тўрэдмэ машина, кырымэ (шиймэ), вўдымө, молат. Тәнэйэ кырымашым элэктричэс дәнэ кырышна. Калыклан пэш кәлшыш: сайат, вашкат ышталтәш.

Чылажат Ильйич тўнгәлмэ гыч кайыш. Сандәнэ мэ шкэнан йалланна Ильйич лўмым пуна, йалнам Ильйич йал манын кондыштына.

Валинов сэрымэ гыч.

Йодыш:

- 1) Молан элэктричэс Кашин крәстйанлан пайдалэ лийын?
- 2) Кашин йалэш элэктричэс ышталш эн ончылтән кә шоналтән?
- 3) Кашин копэратыр-влаклан кә полшән.
- 4) Элэктричэслымэ пашам Лэнин могай пашаш чотлән.

VI. ЭЛ ИНДУСТРИЙАНДЫМЭ ПАША.

Элым индустрийандымэ дэн йал озанлык.

Элым индустрийандэна манмэ мо лийэш? Тыдэ элнам түрлө машина ыштымэ куго фабрик-завотан ыштэна, манмэ лийэш. Ты паша пэш күлэш паша. Тудо промыслэннос-лан гына огыл, крестйанланат пайдалэ. Моннарэ машина ыштымэ мэтэл завод-влак шукэмыт, тунарэ йал озанлык машинагэш, машина дэн ышталташ тўнгэлэш.

Машина имнэ дэнэ адэмэ вийым олмэшта.

Кимий промыслэннос кушкэш гын, пасу сайынрак үйәндәлтэш; шўрным, пакча йәмышым локтылшо арлан, кольа, шукш-влак дәнәт чотрак кучәдалалтэш.

Йал озанлыкыш түрлө машина шукырак пура гын, йал озанлык сайрак, йөнәйрәк ышталтэш, тунам тудо пайдамат шукырак пуа. Адак клопок, сакыр ушмән, йытын, киньә, моло тугай тәкникә культур вўдымәшпәт шуко шарла. Тыдат шуко пайдам пуа.

Тугэ элнам индустрийандымэ промышлэнно-
сымат, йал озанлыкымат вэстүрлэмда, сайэмда.

Молан элым вашкэ индустрийан даш күлэш.

Мэмнан элыштына — совет влас. Совет влас уло туньамаллан эн ончыл влас. Ик могырым тыгэ. Вэс могырым, мэмнан промышлэннос тэknикына пэш почэш кодын. А вэт тэknикэ промышлэннос совет власын да сотсиализмын нэгызшэ лийэш. Мэмнан дэнэ кизыт тэвэ тыгай кэлшыдымаш уло. Тэ кузэ шонэда, тыгай кэлшыдымаш лиймэ годым сотсиализмым йөршэш ыштэн шукташ лийэш, укэ? Ты кэлшыдымашым пытараш мом ышташ күлэш? — Мыланна тэknикэ шотышто ончылно шогышо капиталист кугыжаныш-влакым поктэн шуын, нуным эртэн кайаш күлэш. Политикэ илыш-рәтым ыштымэ чотышто мэ ончыч кайышэ капиталист эл-влакым поктэн шуын, нуным эртэн кайышна. Ты папа сай. Тугэгынат тыдэ гына шагал. Сотсиализмым йөршэш ыштэн шуктышаш вэрч мыланна тэknикэ дэнэ экономикэ чотыштан ту кугыжаныш-влакым поктэн шуын, нуным эртэн кайаш күлэш. Коктыт гыч иктыжэ лийэш: йа мэ ты ыштышашнам ыштэн шуктэна, йа, тыдым ыштэн она шукто гын, мэмнам пизыралыт. Ты мут сотсиализм ыштымэ чотышто

пэшак чын. Адак ты чотышто гына огыл. Шкэнан элнам моло кугыжаныш кид йымалкэ вочдымашын аралымэ чотыштат ты мут чын. Промышлэннос нэгызна ситышаш ок лий гын, элым аралэн шукташ ок лий. Промышлэннос нэгызыным куго промышлэннос тэксникэ лэч посна ышташ ок лий. Тэвэ молан мыланна элнам вашкэрак индустрийангдаш кўлэш. Тэвэ мо мэмнам ты чотышто ончык чот шўкэн шога. **Сталин мут гыч.**

Элна индустрийангэш.

Мэмнан элна утур-утур индустрийангэш. Тыдым сыпр-влак райн ончыктат. Тэвэ нынэ: 1925-26 ийыштэ йал озанлык гыч чылажэ 17.370 мильйон тэнгаш пого погалтэш ильэ, промышлэннос гыч — 12.448 мильйон тэнгаш. Кизыт йал озанлык чылажэ 18.624 мильйон тэнгаш погым пуа, промышлэнношо — 19.040 мильйон тэнгашым.

Могай пабрик - заводым мыланна ышташ кўлэш.

— Кизыт мэ могай пабрик-завот ыштышаш нэргэн ойлэна. Могайыжэ палэ: огыт уж мо — чара коштына, шукырак пасма пабрикым ышташ кўлэш, — манэш ик пашазэ удўрамаш, Иванова йолташ.

Тудын ваштарэш кум-нил йән вашкә гына ойлаш тўнғаләш.

— Иванова ойлымо ганьә капиталист-влакат ыштынәшт. Капиталист-влак мом шонат? Нуно мыланна пасмам, кәм-катам да монь ыштыктынәшт, а тўрлө ситса да монь ыштымә машинашт-влакым шкәнышт дәч оксала налыктынәшт. Тыдә — нунын шинчам ончән илымаш лийәш. Мутат укә, мыланна пасмат кўләш, пасмам мә ыштәна, тугә гынат, тўрлө машинашат шкәнан дәнак ыштыдә ок лий. Тыгә она ыштә гын, капиталист-влак кид йымалкә вәрәштдә она код.

Мыланна промышләнноснам чоткыдәмдаш кўләш. Тугә үлдә промышләннос уло озанлыклан вий лийын шокас. Тудо йал озанлыкым вўдән нангайа. Кизыт мыланна путоракшым куго ләч куго мәтал промышләнносым, нәлә промышләннос манмым шараш кўләш.

Ты ййлаштә элым индустрийангдымә чотышто шуко ышталтә.

У фабрик-завотым ышташ, тоитым, олмыкташ тынар тәнгә пуалтә:

1923-24 ийыштә — 245 миллион тәнгә,
1924-25 ийыштә — 340 миллион т., 1925-26
ийыштә — 780 млн. т., 1926-27 ийыштә —
900 млн. т., 1927-28 ийыштә — 1.330 млн. т.,
1928-29 ийыштыжә — 1.650 млн. тәнгә лий-
шаш.

Йодыш:

- 1) Элым индустрийандэна манмэ мо лийэш?
- 2) Эн ончылтэн мыланна могай пабрыкым ышташ кўлэш?
- 3) У пабрык-завот ышташ монар окса кайымым диаграм дэн ончыктыза.

Родо-шочшо улына.

Тужәм-тужәм ий илэн,
Пырля пашам пырля ыштэн
Мәмнан кидна вийангын,
Вуйна ушна почылтын,

Родо-шочшо улына:
Коктын пырля илэна,
Тыйат, мыйат — пашазэ.
Сэнэн ок кэрт пойанжэ.

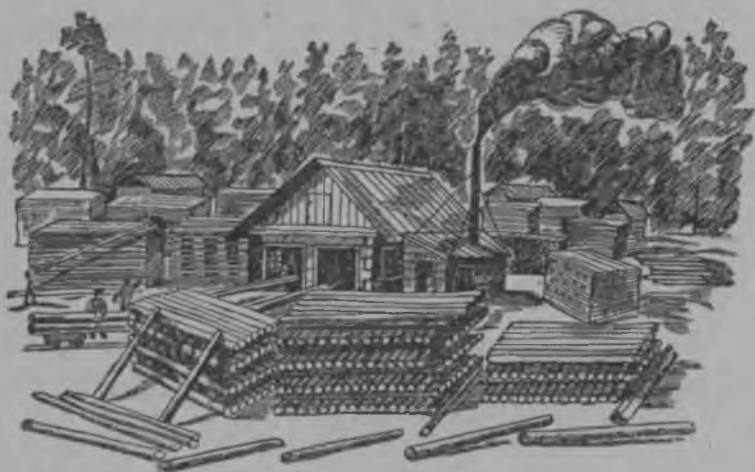
Кўртным таптэн, кўй кўнчэн,
Мландым куралын, ўдэн.
Совэт власлан полшэна,
Кангашымат кучэна.

Родо шочшо улына,
Пашам ыштэн моштэна
Чэвэр кэчыш лэктына, —
Мотор тўнъям ыштэна!

Акпарыс.

Марий облас промышлэннос паша.

Марий обласыштат промышлэннос ий гыч ийын шарлэн, кугэмын шога. Тушто йанда

ыштымэ, смола, лукмо, пушэнтэ пұчмб завог-влак улыт.

Марий облас чодран вэр. Сандэнэ тушто путуракшым пушэнтэ пұчмб завог шуко.

Марий обласыштэ тыгай пушэнтэ пұчмб завог-влак улыт:

	Завот лүм.	Кудо канто- нышто.	Идалуклан монараш та- варым ышта.
1	Ошбэнский . . .	Йурин кан.	336.000 тэн.
2	Старостэкольный.	” ”	672.000 ”
3	Мэлковский . .	” ”	57.000 ”
4	Трэккрутинский .	Чыкма кан.	180.000 ”
5	Дубовый № 2 . .	” ”	672.000 ”
6	Дубовый № 3 . .	” ”	216.000 ”
7	Чыкма завот . .	” ”	670.000 ”
8	Красногорский .	Звэнигэ кан.	720.000 ”
9	Марий-Мровой .	” ”	180.000 ”
10	Кужарский . . .	” ”	180.000 ”
11	Йошкар-ола завот.	Йошкар-ола к.	205.000 ”

Ола дэн йал.

Шыжэ шуын. Пасу пустамын. Шурно по-
гэн надылтын, кырэн (шийн) опталтын.

Крэстйан, шкаланжэ кўлэш шурным кодат,
молым сыпной пунктыш, пазарыш да монь
ужала. Тувэчын шурно олашкэ кайа.

Ола крэстйан киндэ лэч посна илэн ок кэрт.
Ола йаллэч посна шужэн кола.

Адак йал олалан ик киндым вэлэ огыл, мо-
ло илэ таварымат пабрик-завотлан пуа. Ту
илэ тавар гыч ола түрлө пасмам, сакырым,
кэм-катам да монь ыштэн йаллан пуа.

Пабрик-завотыш илэ тавар шагал мийа
гын, промыслэннос паша изэмэш, таварат
ситыдымаш лийэш. Тугэ, промыслэннос дэн
йал озанлык иктэ-вэсышт дэн чот ушнэныт,
иктэ вэсышт дэч посна илэн огыт кэрт.

Олаштэ, пабрик-завотлаштэ түжэмлэн па-
шазэ-влак пасмам, кэм-катам, түрлө машинам
да монь ыштат. Чыла ты таварым йал ола
гыч налэш. Йал шкэ сорламат ыштэн ок
кэрт. Кажнэ йэшыштэ шөнчэл, карасин, шо-
вын, шырпэ да монь күлэш. Чыла тыдым
йал ола гыч налэш.

Кизыт адак науко лэч посна илаш ок лий.
А тунэмаш күлэш кнага-влак чыла олаштэ
ышталтыт, вара тувэчын йалыш шаланат.

Ола дэн йаллан кыл кучэн илыдэ ок лий.
Ола йаллан шкэ таваржым кэлшышэ ак дэн
пуаш тийыш, йалжэ олалан киндым да түрлө
илэ таварым кэлшышэ ак дэнак пуаш тийыш.

Ола дэн йал ушнымаштэ — куго вий. Ола
дэн йал пырла ушнэн, иктэ-вэсылан полшэн
гына укэлыкым, нужналыкым сэнгэн кэргыт.

Йодыш:

- 1) Йал олалан мом пуа?
- 2) Ола йаллан мом пуа?

Кэлшэна.

Эй, папазэ, папазэ!
Тыйын вийэт пэш чаплэ:
Куго Совет Ушэмыштэ
Шүдүр олмэш волгалтэш.

Мыйат шэмэр крэсаньык
Воктэнэчэт ошкылам,
Сай илышым вучалам,
Йөн мумэм дэн полшалам.

Пурла киднам ваш кучалын,
Ошкылына ончылко,
Ошсэк мэмнан вүрнә йүшым
Чактарэна шойылко.

Коктын тату лийына гын,
Чылажымат кэртына.
Вүд үмбачат, кава гычат, —
Чыла вэрат шуына.

Тыйат йорло, мыйат тугак.
Мэ коктынат — паша йэнг.
Пашам ыштэн, үмүр солэн,
Ваш-ваш кэлшэн илэна.

М. Майын.

Көлән куштулго.

Мәмнан, йошкар армэйэс-влак, коклаштэ шуко учашымаш лийэда. Ик гана тыгай мут лэктэ — көн пашажэ куштулгырак: пашазын алэ крэстйанын.

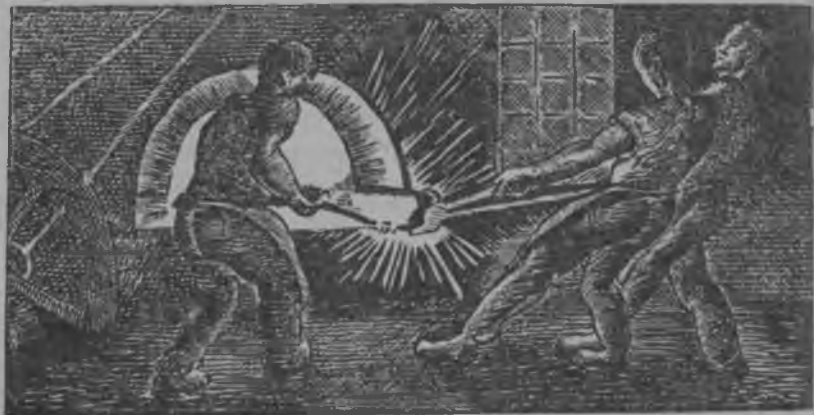
Крэстйан рвэзэ-влак ойлат: „Кэнэж пасу пашан нэлылыкшым нымогай паша дэнат танастараш ок лий. Эр үжарә дэн кайэн, йүдым ижэ мөнтгэш пөртылат. Жапын кэчэ пэлта, жапын йүр нөртә, паша нэлэ, пүгүрнэн шогэн шылыж пуангэш, впктараш ок лий. Пашазын мо шым-кандаш час ыштыш гын, нымо ойгыжат укэ“.

Пашазэ рвэзышт-влак „завотыштат ышташ куштулго огыл, завод паша пасу паша лэч нэлыракат лийэш“ маныт.

Ойлымаш мо ойлэт да, ойлэн гына ишандараш йөсө вэт.

Ик гана мэ погынэн Петровский лүман куго завотыш кайышна. Завотышто кажнэ командылан ик йэнгым пуыч. Ту йэнг завотышто паша ыштымым ончыктэн, умландарэн кошто.

Эн ончылтэн мэ чбйын вэлымэ пблкашкэ
пурышна. Куго лэч куго кольаса-влак пбрт-
мылан йошкар армэйэс-влак йалт брыч. Вуд
гайэ йогышо чбйынлан, машина^к йуклан да
монь шап катышт, брыч.

Путуракшым куртнбб ыштымэ пблкаштэ
брыч. Тул ганбэ йошкар пырнба-влак, стан
коклаштэ ик могырыш, вэс могырыш савыр-
нылын, нбнчык гай тапталыт. Ты паша пэш
нэлэ паша. Крэстйан рвээ-влак вожылалын
ойлат: „Чын, завод паша куштулго огыл“,
маныт.

Крэстйан рвээ-влак завод гыч брын мбн-
гэш пбртылыч. Кастэнэ иетыжат „завод па-

ша куштулго“ маншэ ыш лий. Нуно пэрвой гана завогым да тушто ыштышэ паша йолташыштым ужыныт.

Тыдэ пашазэ дэн крэстйан коклам лышгэмдыш, смычка чоткыдэмэ.

Йодыш:

1) Молап крэстйан-влак пашазылан ышташ куштулго манын шонэныт?

2) Крэстйан рвэзэ-влак завог пашан нэлылыкшым кузэ шинчэн налыныт?

VII. КИДПАША ПРОМЫШЛЭННОС.

Кидпаша — заводлан полыш.

Мәмнан пабрик-завотна чарныдэ кушкэш, утур-утур шуқырак таварым луктэш. Тугэ гынат, тудо калыклан чыла кўлэш таварым луктын ок шукто. Ситыдыман таварым кидпаша промышлэннос пуа. Сандэнэ кидпаша заводлан полыш, маныт.

Кидпаша путуракшым йаллан полша. Крэстйанлан кўлшө шуко ўзгәр (орва, тэр, кўрўк, портышкэм, шоктэ, тулэч молат) кидпаша дэн ышталтэши.

Адак тудыжат уло. Кидпаша промышлэннос ала монар миллион йэнглам пашам пуа. Йалыштэ кизыт йара йэнг пэш шуко. Чылажым пабрик-завот налын ок кэрт. Пашадымэ йэнг кушкэш. Кид паша пашадымылыкым изэмда.

Тывэчын палэ: кугыжанышлан кидпаша кўлэш, кидпаша кугыжаныш промышлэннослан полша.

Йодыш:

1) Кидпаша промышлэннос могай ўзгэрым ыштэн луктэш?

2) Мэмнан дэнэ могай кидпаша промыслэннос шарлэн?

Кидпаша промыслэннос түрлө лийэш.

Кидпаша промыслэннос түрлө лийэш. Иушэнтэ гыч түрлө ўзгәрым ыштымэ, күртньö тырлык (мэтал) гыч ыштымэ, тэгыт-смола лукмо, тулэч молат.

Пушэнтэ гыч түрлө тыгыдэ ўзгәр ыштымэ нутуракшым Моско, Вәткэ, Нижний, Пәрмэ, Костром губәрна-влакыштэ, Марий обласыштэ, адак Сүәсь рэспубликыштэ шарлэн.

Күртньö тырлык кид паша шукыжым тыгай вэрлаштэ шарлэн: Вәткэ губәрнаштэ, Нижний губ., Пәрмэ губ., Костром губ., Моско губ., Твэр губ., Йарослав губ.

Тэгыт-смола лукмо кидпаша шукыжым тыгай вэрлаштэ шарлэн: Костром губ., Нижний губ., Вәткэ губ., Марий обласыштэ да Сүәсь рэспубликыштэ.

Йытын куымо, портышкэм ыштымэ да монь — Нижний губәрнаштэ шуко шарлэн.

Порсын гыч түрлө нәстәм ыштымэ — Капказ дән Кокла Азийыштэ.

Тыгыдэ йал озанлык ўзгәрым ыштымэ — Пәрмэ, Вәткэ, Моско, Карков да Смолэнск губәрналаштэ.

Коваштэ илымэ ССР Ушэмыштэ чыла вэ-
рат уло. Эн сайлан Ваткэ дэнэ Кёнгыр су-
ран-коваштэ чотлалтэш.

Кидпашазэ-влак шун көршэкым ыштат.

Кэм-ката ургымо — Твэр, Нижний, Ива-
ново-Вознэсэнск да Карков } губерналаштэ.

Йодыш:

- 1) Сэрэн налза, кушто могай кидпаша про-
мышлэннос шарлэн.
- 2) Ты губерна-влакым картыштэ муза.

Машина.

Кэчэ мучко Какшан воктэн
Паша калык йўкләнә.
Патыр сәмын шкә шотшо дән
Лүшкә, тула машина.

Изә куго марий йәнгжә
Өрын онча чөн орам.
Тыштә койшо шанчын вийжә
Куандара чыланам.

Өрын ончәт чак мийәт гын,
Тыштә куго вий модәш.
Кожмак пырня пурән ләктын
Она лийәш ты манмәш.

Жапын кужын кичкыралын .
Канаш жапым увәрта.
У вий тышкә вара толын
Нойышо тўшкәм вапталта...

Совәт кыллан тау лийжә!
Тыгәжә мә шүләлтәна:
Илән-толын ончыкыжо
Куштудәмәш пашана.

У илышын кид кучәмжә
Моло огыл, -- машина.
Тәний иктә, вәс ий вәсә,
Эркын ончык топкалына.

Н. Мухин.

Смола дэнэ скипидар лукмо паша.

Марий облас дэнэ Вяткэ губэрнаштэ чодра-
шуко, сандэнэ марий-влак пүнчö пу гыч, пун-
душ (тонггата) гыч смола дэнэ скипидарым
луктыт. Утларакшым ты паша Марий обла-

Смолам, скипидарым муктыт.

сышсэ Морко, Звэнигэ да Йошкар-Ола контач-
лаштэ шарлэн.

Ты кантонлаштэ 1920-21 ийлаштэ 375 за-
вот чотлалтын,, 1925 ийыштэ — 298, 1926-27
ийлаштэ — 442, кизыт тулэчат шуко.

1925 ийыштэ Марий обласыштэ 45.456 тон
скипидарым, 125.950 тон шүйым луктылтын.

Смола завод ышташ шуко окса күлэш. Путуракшым пот дәнэ скипидар лукмо аппарат шэргэнш логалэш: потшо 130 тэнгэ нарэ шога, аппаратшэ — 100 тэнгэ лышкэ. Тыгай шэргэ акан тарманым крэстйан шкэтын налын ок кэрт, адак шкэт вуйын паша ышташ пайдалат огыл. Сандэнэ нужна дәнэ кокла крэстйан-влак смола заводым ышташ артэлыш ушнат. 1927 ийыштэ 442 смола завод гыч 173-шо артэлын ильэ. Марий обласыштэ смола дэн скипидар ыштымэ заводлаштэ чылажэ 2.300 йэнг чотлалтэш.

Смола дэн скипидар ыштымэ пашаштэ ик куго ситыдымаш уло: ыштымэ смола, скипидар, шүй копэратсий коч шагал ужалалтэш. Смола дэн скипидарым чыла копэратсий коч ужалаш күлэш, копэратсий дэн түрлө кантрактым (контрактатсийым) ыштылпаш. Тунам ижэ ты паша йөршэнш сайэм шуэнш.

„У Йал“ кнага гыч.

Йодыш:

- 1) Смола дэн скипидарым мо гыч луктыт?
- 2) Артэл дәнэ ышташ молан пайдалэ?
- 3) Смолам, скипидарым, моло таварым кузэ ужалаш күлэш.

Совэт влас кидпашазылан кузэ полша.

Совэт влас кустарлан полша. Тудо кустарлан тўрлө онайым ышта, льготым пуа.

Тэвэ, кустарын тарлымэ йэнгжэ укэ гын, тудо промысловый налог, тўлымө гыч утаралтэш.

Кустарын кок ученикшэ лийэш гынат, шкэтын пашайэнгдэ ыштышэш чотлалтэш. Кустарын ученикшэ коктыт лэч шуқырак гын, налогым тыгэ тўлә: кок ученикшэ ик пашайэнгэш вэлэ чотлалтэш. (Учениклан 18 ийыш шуыдымо рвэзэ чотлалтэш).

Кустарлан пачэр акат изэмдалтын. Йужо кустар-влак пашазэ дэнэ да службышо дэнэ тōрэш чотлалтыт.

Кустарын тарлымэ пашайэнгжэ укэ гын, тудо Советышкат сайлэн кэртэш. Нуно сурт коператсий члэнат лийын кэртыт. Адак кустар-влаклан оксамат, илэ таварымат кўсын, вучымэш пуат.

Йодыш:

- 1) Могай кустар налогым ок тўлө?
  - 2) Шуко учениклан кустар налогым кузэ тўлә?
  - 3) Могай кустар советын сайлэн кэртэш?
-

VIII. ПАШАЗЭ - ВЛАК ШКЭ ПРОМЫШ- ЛЭННОСЫШТЫМ ШКАК ЫШТАТ.

Промышлэннос пашана кузэ вик- таралтэш.

Капиталист кугыжанышлаштэ чыла фабрик-завофым частнэ оза-влак кучат. Нуно шкэ вэрчышт вэлэ тыршат, кузэ тынат шу-кырак пайдам ужнэшт.

Мэмнан дэнэ промышлэннос кугыжанып кидыштэ. Чыла промышлэннос пашам ончаш лұмын ик калык комиссариат ышталтын. Ту-дым рушла „Высший Совет Народного Хо-зяйства“ маныт, кұчұнын ВСНХ. Промыш-лэннос паша чыла ганьак ССР Ушэм ВСНХ ончыктымо корно дэнэ ышталтэш.

ССР Ушэмыш пурышо рэспублик-влакын шкэныштын посна калык озанлык советышт уло. Нуно вэрласэ промышлэннос пашам вик-тарат. Вэрласэ калык Озанлык Совет-влак Эн Куго Калык озанлык советлан вуйым пуат.

Адак вэрласэ калык озанлык совет лэч посна Эн Куго Калык Озанлык Совет куго

лэч куго завод, шактэ-влак пашамат шбак онча. Мут гыч, Донбас, Урал да Сибир шактым, метал дэнэ машина ыштымэ заводым, тулэч молат.

Тыгай шактэ, завод - влак да монь, пашам виктараш онгай лийжэ маньын, куго трэстыш ушалтыныт. Тугай куго трэст мут гыч, Дон-уголь манмэ да Кузбас трэст манмэ ышталтын. Порсын пабрик-влак порсын трэстыш ушнат, пасма пабрик-влак — пасма трэстыш, кэм-ката завод-влак — кэм-ката трэстыш. Са-кыр завод-влак — сакыр трэстыш, тулэч молат.

Түрлө трэст-влак гыч пурышо докот кугыжанышлан кайа. Ту окса дэн кугыжаныш у пабрик-завод-влакым ышта, тоштым олмыкта, нашазылан паша тарым пуа, молат.

Йодыш:

1) Промышлэннос пашам могай калык комиссариат онча?

2) Промышлэннос гыч пурышо докот кушко кайа?

Совэт влас озанлыкым план дэнэ ышта.

Озанлыкым план дэнэ ышташ пэш пайдэлэ. План дэнэ ыштымэ годым кугыжаныш кӱргыштӱ улшо мал пэш амӱллын кучылтэш. Күлэш күлдымӱшлӱн окса огӱш кайӱ. Шӱ-

мэр калыклан могай тавар кўлэш, тугай гына ышталтэш. Сотсиализмым ышташ план пэшак кўлэш.

Совэт влас шкэ озанлыкшым олян-олян чыла план дэнэ ыштымашкэ савыра. Тудо ий гыч ийын эллан мо, моннарэ кўлэшым чотла: моннанэ пасма кўлэш, моннарэ чойын, моннарэ мландэ шўй, моннарэ калўш, тулэч молат. Совэт влас йужо таварлан акымат ышта: пасмалан, киндылан, чайлан, сакырлан, карасинлан да монь. Тудо адак моло кугыжаныш гыч могай таварым моннарэ кондышаш нэргэнат чотлэн пунчалэш. Могай таварым, монарым моло кугыжанышлашкэ ужалышаш нэргэнат чотла.

Ий гыч ийын мэмнан озанлыкна план корныш шуқырак пура. Тыдэ шэмэр калык илшым сайэмда, совэт власым чоткыдэмда.

Йодыш:

- 1) Озанлыкым план дэнэ ыштымаш молийэш?
- 2) Молан мыланна план дэнэ ыштымэ озанлык кўлэш?

Завот миньын.

Ик шыжэ ночко кэчын ўстэл коклаштэ кандаш йэг шинча. Шымытшэ — папшазэ-влак. Нунышт ош чурийан түйэшкэ улыт.

Чытырышэ кидышт дэн шлāпāштым кучат. Пэш куго ойго ужшыла койыт. Тэвэ-тэвэ сырэн пудэшталт кайышап гай шпинчат.

Кандашымшэ йэнжэ Ван Робэрт, набрик-завот кучышо каминийын вуйлыкшо.

Ван Робэрт, завод-влак пайдам шагал пуап тўнāлыч, кучымо роскотланат чак ситарат, малда. Адак тудо у машина-влак налшап нэргэн ойла, пэш шуко окса кўлэш шокта. Моло чотыштат шуко кукта.

Ван ойлэн пытарышат, ик пашазэ ойлап тўнāльэ. Тудо кочмо-йўмō тавар ак шэргэшт-мэ нэргэн, пашазэ илыш нэргэн ойлыш. Ван Робэрт пэш сырыш, тудо пашазылан, тинь вэс пашам ойлэт, манынат каласыш. Тугэ гынат, пашазэ шкэ мутшым ойлэнак ойла. Учāшымāш кугыш кайыш, кэлшэн кэртды-маш гай лийаш тўнāльэ.

— Тэ пашазэ илыш нэргэн ойлэда! манын кичкыралын карандашыж дэнэ ўстāлым нэрэн колтыш. Минь пашазэ клас илышым молэмдэн кэртам мо? Ыштэн налмэ паша тарда кочкаштат ок ситэ маныда, кō вара ты чотышто тыланда полшэн кэртэш? Ик йэнжэ паша тар изэ ок ситэ манэш, вара йужыда ситарас. Мут гыч, тэвэ оксаштым йўн пытарат гыч, минь мом ыштэн кэртам.

— Тугэ гын, — маньэ пашазэ, — тинь пашазэ-влакын шужэн илымыштым от шпинчэ.

Дирэктыр пашазэ ўмбѣк шучко шинчаж
цэн шѳрынь ончал колтыш.

— Мо, мом ойлэт?!

— Минь манам, урэм гыч эртэн кайыш-
иктэ пашазын могай илышыжым шинчаш
тийыш. Тэвэ тэнггэчэ ик пашазэ аза шужэн
колыш, а пабрик-завот озам налат гын, ну-
нын коклаштэ оксалан йүдүгемыштым ныгу-
намат колын ом ул.

Дирэктыр ракэ гай йошкаргэн шыдэштэ.
Тугэ гынат шыдэштмыжым ынэж ончыкто.

— Тэ, ужамат, пүтүнь күлдымашым, мус-
култуш мутым ойлэнэда чай!

— Тугэ гын, мэмнан ойлышашна укэ,
маньэ пашазэ дэпутат. Молышт-влак иылыш
шогалтэн колышт шинчат.

— А, тугэ-э! — манын кичкырал колтын
дирэктыр. ОнчэMAT, паша пэп мүндүрко кай-
ыш. Ты пашам кизытак пытарап күлэш.
Тэ нымо шоныдэ ыштэда. Ушдымо шоны-
машдам, шолыза, колыштса миньым. Ида мондо:
завот минын, Робэрт-ван Рэслэрын; молын,
пашазэ ушэмын монь огыл. Минь кузэ шо-
нэм, тугэ ыштэм. Мутат укэ, мыланэм докот
шукырак күлэш, паша таржым моннарэ пуэм,
тунарэ йөрә. Паша тар көлән шагал чучэш,
тудо минь дэчэм вэсын дэк кайэн кэртэш,
минь тудым ом чарэ. Бндыжым кайыза, лэкса
тивэчын, мом ойлымэмым шарыза. Тылэч

тынгэжым минь пёртышкэм толын ида толп-
кал, його пий-влак!

Робэрт шыдэштын, тул гай йошкаргэн кич-
кырлыш кичкырлышат, чарныш. Дэпутат-
влакат ик жап шын лийыч. Вара нуно, иктэ
вэсышт ўмбаке да Робэрт ўмбаке ончалычат,
йышт гына лэктын кайышт. Робэрт нуным
нэлын колтыпаш гай сырэн ончэн кодо.

Йодыш:

1) Капиталист эллаштэ завод-пабрик кѳн
кыдыштэ?

2) Каниталист эллаштэ промышлэннос до-
кот кѳн кыдыш кайа?

IX. ПРОПСОЙУЗ—КОММУНИЗМЫН ШКОЛЖО.

Пропсойуз ыштышаш паша нэргэн Лэнин мом каласэн.

Пропсойузын ыштышаш пашажэ тыгайэ Тудо шуко мильйон шэмэр калыкым ик паша гыч вэсыпкэ, куштулго гыч нэлыпкэ, изэ гыч кугышко чарныдэ шүкэн шогыжо. Тудо шэмэр калыкым кугыжаныш паша виктараш утур-утур шуко йэнгым туныктыжо. Пролэтариат шкэ кидышкыжэ власым налын диктатурым ыштыш. Кизыт тудо коммунизм дэнэ Коммунист Интэрнатионал ту (знамә) йымалкэ утур-утур лышэм шогышо тўньәмбәл промышләннос пашазэ отрәт-влакым шкэ вәлкыжэ савыра. Пропсойуз ты пролэтарым кучәдалманкыжэ ушнән шогыжо.

Лэнин, XVI т., 24-26 стр.

Паша аралымаш.

Пабрик - заводлаштэ паша ышташ нэлә. Шинчам йымыктарышэ волгыдо, тўсыдыманш шокшо, йүк-йән, пурак да монь пашазын

тазалыкшым пытара. Пашазэ воктэн куго тэтра-влак пӧртыт, пискэ-влак коштыт, ик тэтра гыч вэс тэтраш ушымо шӱтшӧ-влак пӱтӱрӱлтыт. Пэш лӱдмӱш. Нуно йӱнгом, пӱтӱрӱл налын, эмгатэнат кӱртыт.

Сандӱнӱ пашазэ изӱ, куштулго нӱлгытан, вийдымӱ лийӱш.

Пабрик-завотлаштӱ пашазын тазалыкшӱ нӱргӱн паша аралышӱ пӧлкӱ онча.

Паша аралымаш чыла пропсойуз коч ышталтӱш. Пропсойуз пашазын тазалыкшым аралышаш вӱрч ыштӱн кӱртмыжым чыла ышта. Пашазӱ машинанш эмганыдымашын машинанш иктаж мо дӱн авыра, паabrik-завотлаштӱ йуж эрыктымым, порточкым да монь, ышта.

Адак пропсойуз пашазым жапын жапын канымӱ пӧртыш, санаторыш, курортыш да монь колта. Ййын пашазӱ-влак тӱжӱмлӱн канат, порӱмыт.

Йодыш:

- 1) Пабрик заводлаштӱ пашазын тазалыкшым кӧ арала?
- 2) Пропсойуз пашазылан кузӱ полша?

Тазалык сӱплымашкӱ.

Ӳк, кузӱ кӱчӱ пӱлта! Пӧрт кайык чыгымата. Пабрик воктӱнсӱ вӱд ӱмбӱл йылдӱ-йалдӱ вӱлӱ койӱш.

Шошым шуын. Кандэ кава Йыван ўмбākэ порын гына онча. Йыванжылан кава ойго огыл.

Доктыр, Йываным изэ чогыт дэн пэркалэн ончэнат,—тазалыкэт томат, шодэт пужлаш тўнғалын, чакотко лийын кэртэш,—манын.

Йыван пэш лўдын.

— Колэм ындэ—манын шонэн—шуко калык чакотко дэн кола. Тэвэ ачамат ты чэр дэнак колэн.

Йыван пабрик комитэтыш йодмаш кагазым пуэн. Кагазшым ончэн вашкэ гына вэс комисыш колтэныт. Туштыжо Йываным пуч дэн колыштыныт, йодыштыныт да монь.

Изыш лиймөнгө, Йываным Крымыш порэмаш колташ ыштэныт, путьовко кагазым да билэтым пуэныт.

Йыван корнышто шкэтын кайэн огыл, лыңын погынэн кайэныт. Нэлэ пабрик-завот паша ик Йыванын гына тазалыкшым изэмдэн огыл. Йыван дэн иырля Иваново-Вознэсэнск гыч пасма ыштышэ-влак кайэныт, тула мэталлист-влак, Брәнск ола гыч машина ыштышэ-влак, моло вэр гычат. Тўрлым ойлэн воштылын кайэн кужо корно кўчўкэш толын.

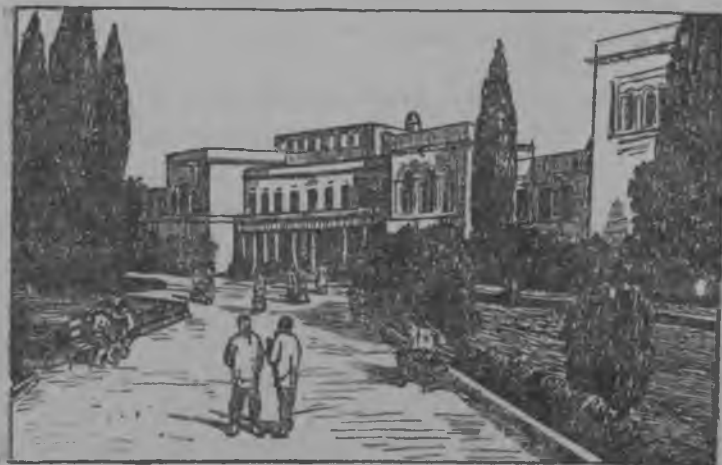
Сэвастопольшто чэрлэ-влакым лўмын шогалтымэ комис ваш лийын. Чэрлэ-влакым пукшэныт, йўктэныт, вара паракот дэн, автобус дэн, имнэ дэн Крым кумдыкэпн канап, порэмаш шалатэныт.

Йодыш:

- 1) Ожно пашазым курортын колтэныт, альэ укэ?
- 2) Курортын колташ кё полша.

Санатор.

Эй, поро кўдрәтлә курорт! Шәмәр марийын йөсыланымыжым, куго орлык ужмыжым тиньат ышыч мондо. Ала монар шүдө ий годсәк пизыралт илышә шәмәр марий коклаштат тиньын лүмәт шарлыш!

Крымысә крәстйан санатор.

Лүжгэн шогышо куго кожла-влак коч, куго олык-влак коч Совет влас кўштымō почэш тинь миньым чугун корно дән дўбўртатән налын кайышыч, Шәм тэнгыз сәрыш шуктышыч!

Эй, поро, кўдрәтлә курорт! Йошкар кәчәт дәнә, куго тэнгыз вўдәт дәнә, шокшо йужәт дәнә, ушан акылан доктырәт дәнә, поро сәстрат дәнә миньым әмлаш тўнәлыч. Кугыжан министр-влак илымә пōлмәшкә пуртән, пушкудо койкыш пыштышыч. Кугыжан шкә министрышт-влак дәнә да куго гәнәрәлышт-влак дәнә йўын-кочкын шинчымә кочмо вәрышкыжә пуртән шындышыч. Кугужан шкә унаж-влакым вучән налмә кабинәтышкыжә пуртән шындән, кузә мыланна әмлалташ да тазалыкнам аралаш умландарән туныктышыч!

Шәм тэнгызын сәрыштыжә
Вийан толкын лупшалтәш,
Сай санатор калыклан
Тазылыкым цуаләш.

Тананов, Сўяс рәспублик
Ошла йал марий.

Ошсо дән кизытсә илыш.

Ожно мәннан пабрикым Прокор кунәс кучән плыш. Прокор ләч йоддәгәчә пашазылан ныгушкат кайаш огәш лий ильә. Пашазә

шкэ дэмыжэ унамат кондэн ыш кэрт, 9 час лэч вара кэнгэжым, 8 час лэч вара тэлым пашазэ дэк иктат толын ок кэрт ильэ.

Кизыт илыш молэмэ. Йара годым кэрэк кбят мом шона, тудым ышта. Пашазэ-влакын шкэныштын клубышт уло, „Коминтерн“ манылтэш. Библиотэк гыч сай кнагам налаш лийэш, лудмо пörтыштыжэ түрлө газет уло. Ты куго чаплэ эрэ пörтыштö ожно купэс дэн куважэ тэмлын кочкын, шуко малэн, эркаланэн илэныт. Ындэ тыштэ нэлэ папа ыштэн нойышо пашазэ-влак канат. Канатат, тунэмытат. Тыдыжат, тудыжат нашазылан ожно логалын огыл.

Могай пöлмашкэ пурэт—кэрэк куштат калык. Туштыжо вуй нöлтäлдэ тэтрадэш карандаш дэнэ сэрат. Тыдэ лудаш-сэраш тунэмшэ куго йэн-влак.

Почылтшо онса гыч муро йүк шокта: мурызó кружок пайрамлан йамдылалтэш.

Библиотэк гыч кум-нил йэн лэктэш. Кажныжын кидыштыжэ шуко лэч шуко кнага, журнал. Тыдэ—кнага кондыштшо-влак. Нуно сурт гыч суртыш кнагам шалатэн коштыт. Тыдэ пэш сай паша: чыла йэнгат клубыш толын ок кэрт, пörтыштö кнага-журнал лийэш гын, кэрэк кбят йыбыртэн лудэш, йа йэн лудмым колыштэш.

В У Й Л Ы М А Ш.

I. Пасма промыслэннос.

Паша	3
Мәмнан элна поян	4
Пасма пабрыкыштэ	5
Клопок вондо	9
Кэчэш 7 час паша ыштымапкэ лэктына	12
Мамык дән мэтал ваш-ваш йўкым пуат	14

II. Мэтал промыслэннос.

Завот	16
Вурус йогымапкэ	17
Кўртньё-вож лукмо	19
Урал курук шактыштэ	20
Мэтал промыслэннос—чыла промыслэнносым нэгызшэ	23
Паша пайрам	—

III. Мландэ шўй промыслэннос.

Элыштына мландэ шўй шуко	28
Мландэ шўй кузэ лийын	29
Мландэ шўй гыч мом луктыт?	31
Шактыштэ паша сайэмэш	32
Шэм мландэ көргө гыч—шэм тэггызыш	33

IV. Нэптэ промыслэннос.

Баку ола	36
Мыланна кимий промыслэнносым ышташ күлэш	39

V. Элым элэтричэслымэ.

Мо тугай элэтричэс	41
Элэтричэс могай пайдам пуа?	42
Элэтричэс йал озанлыкын йолташыжэ	—

Марий йалыштат элэктричэс йүлэ	44
ССР Ушэмыштэ элэктричэс промышлэннос могайэ	46
Мо тугай ош шүй	—
Ильичын йалыштыжэ	47

VI. Элым индустрийандымэ паша.

Элым индустрийандымэ паша	52
Молан элым вашкэ индустрийандаш күлэш .	53
Могай пабрик-завотым мыланна ышташ күлэш.	54
Родо-шочшо улына	56
Марий облас промышлэннос паша	57
Ола дэн йал	58
Кэлшэна	60
Кöлэн куштулго	61

VII. Кидпаша промышлэннос.

Кидпаша—завотлан полыш	64
Кид паша промышлэннос түрлө лийэш . . .	65
Машина	67
Смола дэнэ скипидар лукмо паша	68
Совет влас кидпашазылан кузэ полша . . .	70

VIII. Пашазэ-влан шкэ промышлэнносыштым шкак ыштат.

Промышлэннос пашана кузэ виктаралтэш . .	71
Совет влас озавлыкым план дэнэ ышта . . .	72
Завот миньын	73

IX. Пропсойуз—коммунизмын школжо.

Пропсойузын ыштышаш пашаж нэргэн Лэнин мом каласэн	77
Паша аралымаш	—
Тазалык сәплымашкэ	78
Санатор	80
Ошсо дэнэ кизытсэ илыш	81

ЦЕНА 35 КОП.

Мар.
2-806

22883

На марийском языке

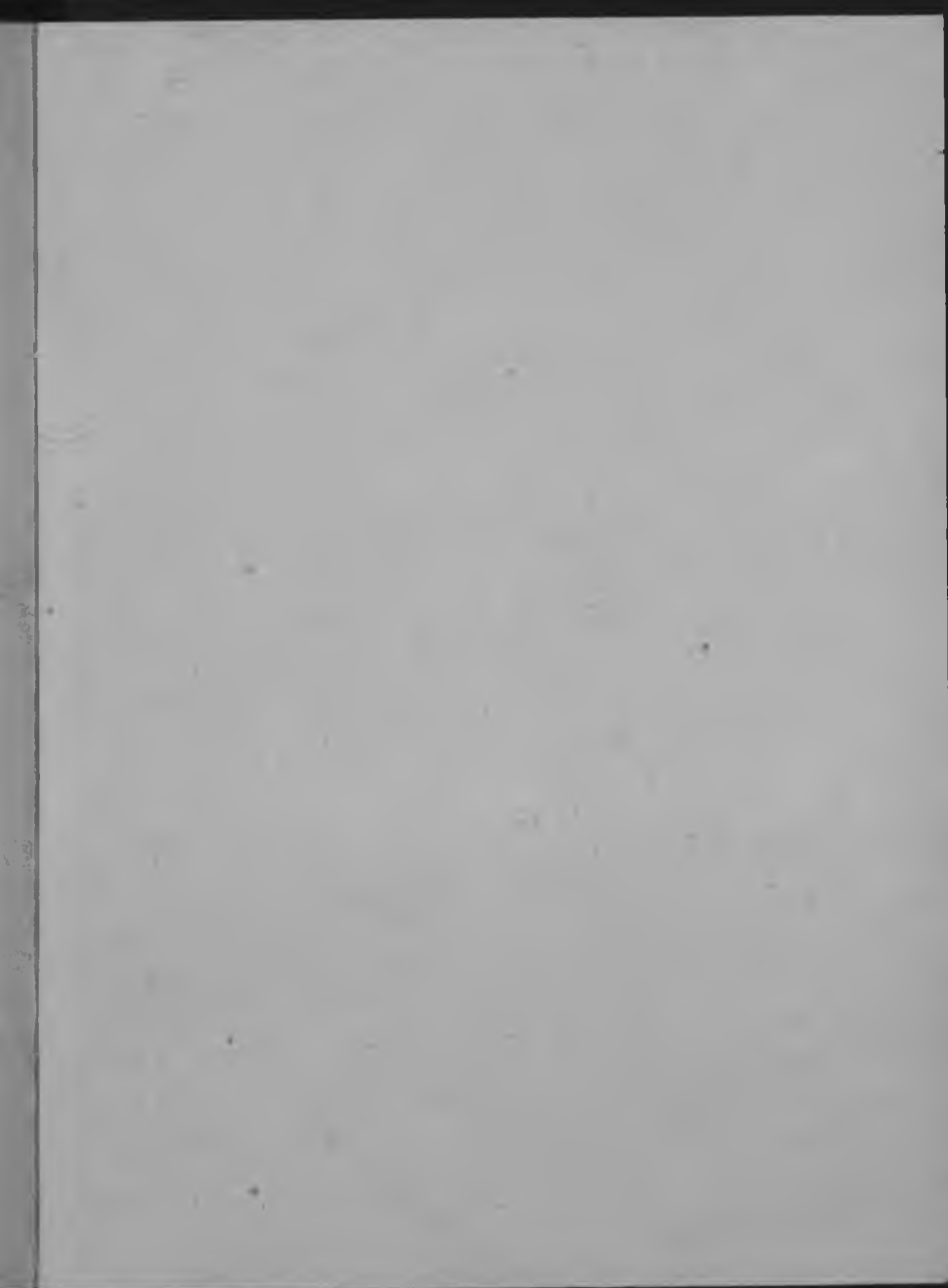

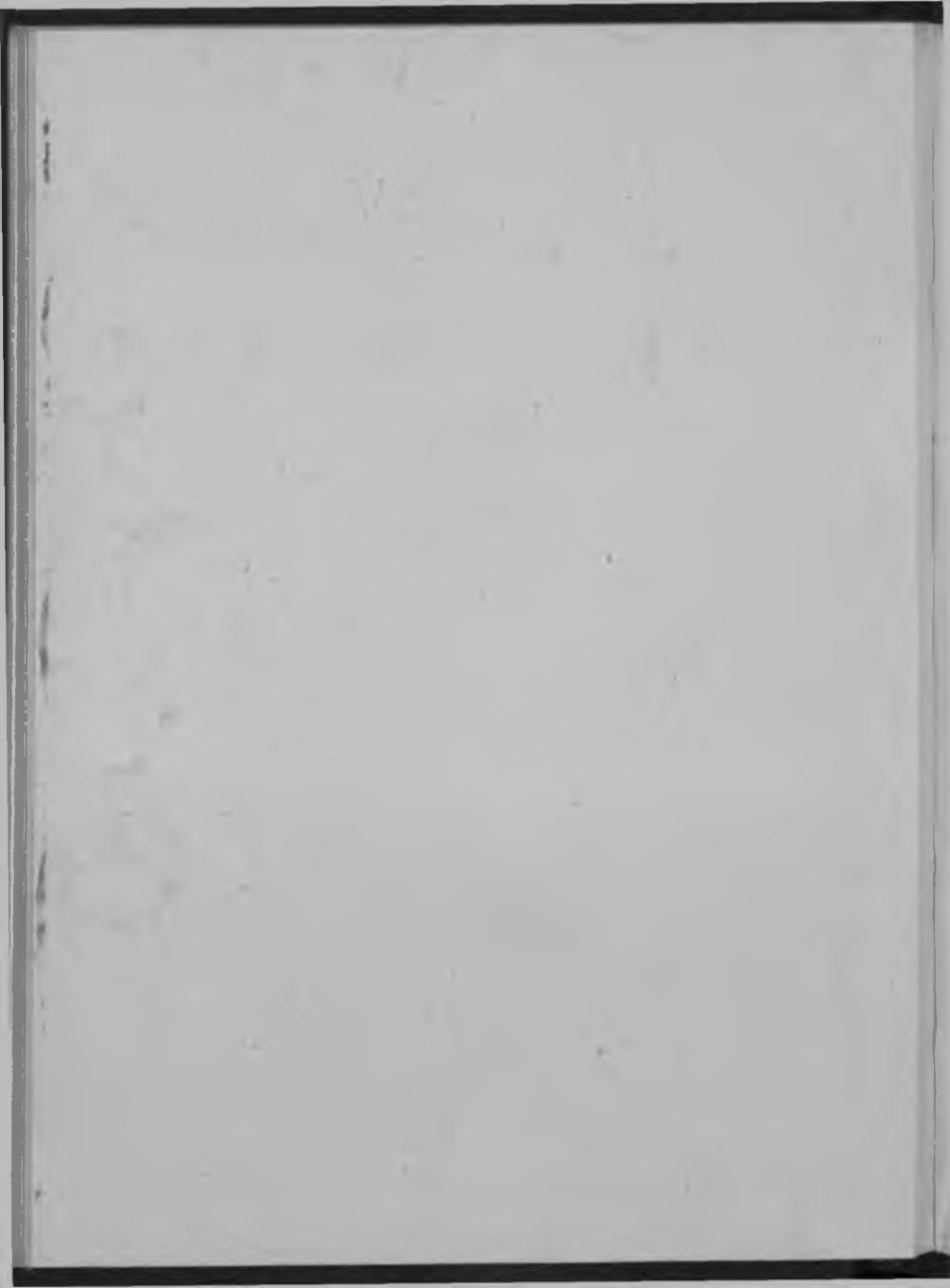
Строим нашу промышленность

Перевод с переработкой Шамыкаева

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР
Москва, Центр, Никольская, 10

Map.

2-806